

NXOPAXOPO WA VUTLHOKOVETSERI BYO
PHOFULA BYA J.M.

MAGAISA (PROTEST POETRY BY J.M.

MAGAISA)

hi

Ringani Gloria Nkhensani

Xitsalwana xo engetela eka swilaveko

Swa xikambelo xa

“DEGREE OF MASTER OF ARTS”

eka

NDZAWULO YA XITSONGA

EYUNIVHESITI YA LIMPOPO

MULETERI: DOK. O.R. CHAUKE

LEMBE: 2013

DECLARATION

I swear and take an oath that PROTEST POETRY BY J.M. MAGAISA (NXOPAXOPO WA VUTLHOKOVETSERI BYO PHOFULO BYA J.M. MAGAISA) is my own work, there is no other university in which I have registered this dissertation before and I have indicated all sources quoted by a complete references.

G.N. RINGANI

2013

INITIALS AND SURNAME

YEAR

SIGNATURE

XIKHENSO

Ndzi tlangela ni ku khensa Dok. O.R. Chauke, muleteri ni makombandle wa mina eka dyondzo leyi, loyi hi vutivi bya yena a ndzi khutazeke ni ku ndzi letela hi mafenelo. A wu ndzi helelanga mbilu Dokodela, ku dya hi ku engeta.

Ndzi khensa valeterikulorhi eka Ndzawulo ya Xitsonga ni Tindzawulo letin'wana ta tindzimi ta Xintima eYunivhesiti ya Limpopo, lava va ndzi pfuneke hi ku ndzi komba tin'wana ta tibuku leti ndzi ti tirhiseke eka ndzavisiso lowu. Ndzi tlhela ndzi va khensa eka vutivi lebyi va ndzi phameleke byona ni ku ndzi khutaza hi marito.

Ndzi khensa vananga, Jimmy na Nhlanhla Ringani. Ndzi ri inkomu ku va mi tiyiserile loko ndzi hamba ndzi ya oka vutivi.

Mupfuni wa mina, Tatana H.A. Machete, ndzi ri inkomu tintswalo ta wena. Hosi a yi ku katekisi.

Ndzi khensa vatswari va mina, Jameson na Dumela Annah Hosana, lava va nga ndzi khutaza ku yisa ntirho lowu emahlweni.

Ndzi khensa na sesi Nxalati Angella Hosana, ku va a ndzi hlohleterile leswaku ndzi endla dyondzo leyi ya masitasi.

Ndzi tlhela ndzi khensa na Tatana C. Lubisi, ku va va nga ndzi helelanga mbilu loko ndzi ri karhi ndzi va vutisa tin'wana ta timhaka ta ndzavisiso lowu.

Ndzi khensa Yunivhesiti ya Limpopo na va C.S.D. ku va va ndzi pfunile hi mali eka dyondzo leyi.

Eka hinkwaswo ndzi khensa Xikwembu Yehovha loyi a ndzi phameleke vutomi ni vutivi byo va ndzi endla ndzavisiso lowu. Masungulo ya vutlhari i ku chava Yehovha.

Khanimamba

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to express my gratitude to:

Dr. O.R. Chauke, my supervisor, for his patience, encouragement, ideas, constructive criticism and unselfish guidance towards the fulfillment of the study. A wu ndzi helelanga mbilu Dokodela, ku dya hi ku engeta.

I would like to thank other colleagues in the Department of Xitsonga and other Departments of African languages at the University of Limpopo for sharing their knowledge and for moral support and also assisting me with some of the references that have been used for the study.

My sons, Jimmy and Nhlanhla for their perseverance which I deprived them of a mother's love and attention when I was busy with my study. This research is your brother or sister,, accept it.

Mr H.A. Machete for helping me to write and type my research.

The university of Limpopo and C.S.D. for financial assistance towards the cost of this study.

Above all, my thanks go to my father in Heaven, Yehovha who provided me with life, strength and knowledge to do this work. "The beginning of all wisdom is the fear of the Lord."

XIFUNDZHO

Disethexini leyi yi fundzha vanhu lava landzelaka:

Nkatanga, Enoch Ringani

Vana va hina va majaha, Jimmy na Nhlanhla Ringani

Manana Dumela Annah Hosana

Tatana Jamson Hosana

Sesi Nxaleti Angella Hosana

Buti P.J. Hosana

DECLARATION

This dissertation is dedicated to:

My husband, Enoch Ringani

Our sons, Jimmy and Nhlanhla Ringani

My mother Dumela Angella Hosana

My father, Jameson Hosana

My sisiter, Nxaleti Angella Hosana

My brother PJ Hosana

NKATSAKANYO

Dyondzo leyi yi kongomane ni ku xopaxopa vutlhokovetseri byo phofula eka Matsalwa ya J.M. Magaisa ya *Mihloti* (1981) na *Xikolokolo nguvu ya Pitori* (1987). Eku paluxeni ka hungu ra matsalwa lama ku xopaxopiwile nkongomelo, hungu na swigaririmi kumbe swikhavisaririmi swin'wana ku paluxa hungu hi ndlela yo gega kumbe yo ka yi nga kongomi.

Eka ndzima yo sungula ku kombisiwile xikongomelo, nsusumeto, xitatimendhe xa xiphiso, maendlelo, mitirho leyi endliweke yo fana kumbe ku yelana na ntirho lowu ku katsa na matheme ya nkoka, lama pfuneteke leswaku mulavisisi a ta kota ku twisisa leswi swi lavekaka eka ndzavisiso lowu.

Ndzima ya vumbirhi yi kombisa nxopaxopo wa mikongomelo ya vutlhokovetseri byo phofula hi ku kongomisa eka leswi mutsari a vilelaka hi swona, eka leswi a swi vonaka eka vanhu. Mikongomelo leyi yi kombisa ku va Valungu va fikile va hundzula ndhavuko wa Afrika, kutani va byala wa vona, lowu wu xanisaka Vantima hikuva va va vekela milawu leyi va tsandzekaka na ku yi landzelela hikokwalaho ka ku tala ka yona.

Eka ndzima ya vunharhu ku xopaxopiwile vutlhokovetseri byo phofula ku kongomisiwa eka ndlela leyi a paluxaka hi yona hungu eka matsalwa ya yena hamambirhi. Hungu ra Matsalwa ya yena ri hlamuseriwa hi ndlela yo nyanyula no yo gega.

Ndzima ya vumune i ya nkatsakanyo wo angarhela wa dyondzo leyi, ku katsa na swibumabumelo swa mulavisisi. Eka yona ku tlhela ku paluxiwa hungu hi ku tirhisa swigaririmi swin'wana swa Xitsonga hi xikongomelo xo nandzihisa hungu ra yena.

SUMMARY

The main aim of this study is to evaluate protest poetry in **Mihloti** (1981) and **Xikolokolo nguvu ya Pitori** (1987) by J.M. Magaisa with special references to theme, subject matter and the use of figures of speech..

Chapter 1 indicates the aim of the study, motivation, statement of the problem, research methodology, literature review and the key concepts which are used in this research.

Chapter 2 explains the themes of the protest poetry in Magaisa's poetry. In some explanation of the themes, some of the figures of speech have been used with the aim of making readers to understand his poetry.

Chapter 3 indicates the modes of expression in Magaisa' protest poetry. Some of the figures of speech and difficult terms have been explained in this chapter make people to understand them.

Chapter 4 is the general conclusion which indicates the findings of the research and recommendations for further researches.

NONGONOKO WA TIMHAKA

TIPHEJI

1. MANGHENELO	1
1.1 XITATIMENDHE XA XIPHIQO	1
1.2 XIKONGOMELO XA NDZAVISISO	2
1.3 NKOKA WA NDZAVISISO	2
1.4 MAENDLELO	3
1.4.1 Maendleloxiidzi ya ndzavisiso ya vumbirhi	3
1.4.2 Nxopaxopo wa matsalwa	5
1.5 MITIRHO LEYI ENDLIWEKE	6
1.5.1 Malungana (1994)	6
1.5.2 Risenga (1995)	7
1.5.3 Mona (1997)	8
1.5.4 Nxumalo (2000)	8
1.5.5 Madalane (2001)	9
1.6 TINHLAMUSELO TA MATHEME	9
1.6.1 Vutlhokovetseri	10
1.6.2 Vutlhokovetseri byo phofula	10
1.6.3 Nkongomelo	12

1.6.4	Swigaririmi	14
1.6.5	Xigego	16
1.6.6	Xihlambanyiso	18
1.6.7	Vumunhuhati	19
1.6.8	Xithathelo	20
1.6.9	Vuyimeri	20

NDZIMA YA 2

2.1	MIKONGOMELO YA SWITLHOKOVETSELO SWO	
	PHOFULA	22
2.2	MANGHENELO	22
2.3	Mikongomelo ya switlhokovetselo swo	
	phofula eka matsalwa ya <i>Mihloti</i> (1981) na	
	<i>Xikolokolo nguvu ya Pitori</i> (1987)	22

NDZIMA YA 3

3.	NKANELO WA VUTLHOKOVETSERI BYO PHOFULA	54
3.1	Manghenelo	54

3.2	Nxopaxopo wa swithovetselo swo phofula eka tsalwa ra <i>Xikolokolo nguvu ya Pitori</i>	54
3.3	Nxopaxopo wa swithokovetselo swo phofula eka tsalwa ra <i>Mihloti</i> (1981)	54

NDZIMA YA 4

4.1	NKATSAKANYO WO ANGARHELA DYONDZO LEYI	134
4.1.1	Manghenelo	134
4.1.2	Nkatsakanyo	134
4.1.3	Swibumabumelo	135
5.	TIBUKU LETI TIRHISIWEKE	136

1. MANGHENELO

Vutlhokovetseri i xiphemu xin'wana xa matsalwa lexi xi nga twisisiwiki hi vanhu vo tala. Leswi swi vangwiwa hileswi eka vutlhokovetseri ku tirhisiwaka ririmi ro gega, laha hi kumaka leswaku tinhlamuselo ta marito lama tirhisiweke ti va ti tumberile. Reeves (1956:5) u ri: *Poetry will be appreciated if it is understood*. Reeves u seketela ku tika loku ku nga kona eka vanhu eku twisiseni ka vutlhokovetseri. Reeves u ya emahlweni a hlamusela ku tika ka ku twisisiwa ka vutlhokovetseri hi ndlela leyi:

Poetry can never be fully explained. The things that are most interesting and most worth having are "impossible to define".

Ntshaho lowu henhla wa ha seketela leswaku vutlhokovetseri i nchumu wo tika ku wu hlamusela kumbe ku wu twisisa. Hambiswiritano eka ndzavisiso lowu hi ta ringeta hi matimba ku paluxa vutlhokovetseri byo phofula, handle ko voyamela tlhelo rin'we, kumbe ku angarheriwa swiyenge swo hlayanyana. Ndzavisiso lowu wu ta paluxa miehleketo ni vutivi bya vutlhokovetseri ehenhla ka timhaka to karhi hi ku tirhisa ririmi hi ndlela yo hlawuleka. Mhaka leyi yi fambelana ni marito ya Baterson (1950:55) loko a ku: *Poetry is language at maximum potency, the best word in the best order*. Baterson u paluxa vutlhokovetseri ku ri laha mutsari a tirhisaka ririmi hi ndlela ya vutshila ku humesela erivaleni hungu ra yena.

1.1 XITATIMENDHE XA XIPHIQO

Eka vutlhokovetseri byo phofula, vatlhokovetseri va humesela erivaleni ku vilela ka vona hi ku tirhisa ririmi ro xonga, ro gega ni ku nyanyula. Vatlhokovetseri va tsala va phofula ku tikeriwa loku va nga na kona, va paluxa xiyimo xa ku tikeriwa kumbe ku xaniseka ka vona. Marivate (1983:14) u ri:

Leswi i swithokovetselo leswi kongomeke ku vilela ka Wantima hi xiyimo xa yena laha tikweni loko xi ringanisiwa ni xa Mulungu.

Marivate loko a ya emahlweni u ri: *Vutlhokovetseri i mphofulo wa miehleketo lowu heleketiwaka hi ntwiwo lowukulu wa mbilu*. Marito lama ma seketela swinene mhaka ya ku vilela ni ku xaniseka ka vanhu vo karhi etikweni.

Ku phofula loku ku va kona hikokwalaho ka ku dyeriwa ka vanhu swa vona, ku tsan'wiwa ka timfanelo ta vona, ku biwa ti nga dyangi mavele, ku khomiwa tanihi swilo swo ka swi nga pfuni nchumu.

1.2 XIKONGOMELO XA NDZAVISISO

Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku kombisa ndlela leyi mutsari a vilelaka ha yona hi ku xanisiwa ka Vantima laha misaveni. Leswi u swi paluxa hi ku tirhisa ririmi eka vutlhokovetseri bya yena hi ndlela ya vutshila. Loko hi xiya vutlhokovetseri bya vatlhokovetseri vo tala hi kuma leswaku a va koti ku tiva swivangelo swa ku va va xanisiwa hi rixaka ra Valungu.

1.3 NKOKA WA NDZAVISISO

Nkoka wa ndzavisiso lowu i ku lemukisa vaakatiko leswaku va tekela enhlokweni ku xanisiwa ka vona hi Valungu. Leswi swi ta endla leswaku laha tikweni ku va ni ku cinca hi ku copeta ka tihlo. Ndzavisiso lowu wu ta va wa nkoka eka vanhu loko wu kote ku hlamula swivutiso leswi landzelaka:

1.3.1 Xana hikokwalaho ka yini Vantima va fanele va xanisiwa hi Valungu?

1.3.2 Xana Valungu a va lo rhumiwa hi Xikwembu ku ta xanisa Vantima ke?

1.3.3 I yini leswi Vantima va faneleke ku swi endla leswaku va nga ha xanisiwi hi

Valungu?

1.3.4. Xana ku phofula loku ka mutlhokovetseri ka ku xanisiwa ka Vantima hi Valungu ku ta fika emakumu rini?

1.3 MAENDLELO

Eka ndzavisiso lowu ku ta tirhisiwa maendlelo mambirhi, ku nga maendleloxiidzi ya ndzavisiso ya vumbirhi na nxopaxopo wa matsalwa.

1.4.1 Maendleloxiidzi ya ndzavisiso ya vumbirhi

Maendlelo lama i ya ku xopaxopiwaka vundzeni bya matsalwa. Mckee (2003:1) u vula leswi landzelaka mayelana na maendlelo lama:

When we perform textual analysis on a text, we make an educated guess at some of the likely interpretations that might be made of the text.

Mckee u boxa leswaku laha ku xopaxopiwaka kona switsariwa hilaha ku bvumbiwaka leswi swi nga ndzeni ka xitsariwa xolexo. Anthony (1987:45) u nyika nhlamuselo leyi landzelaka ya ku tirhisiwa ka matsalwa kumbe ku hlela matsalwa hi ndlela leyi:

Content analysis is a research method used to analyse social life by interpreting words and image from documents, films, arts, music and other cultural products and media.

Anthony u paluxa leswaku ku hlela matsalwa i maendlelo ya ndzavisiso lama tirhisiwaka ku xopaxopa vutomi hi ku nyika nhlamuselo ya marito na swifaniso swo suka ka tifilimi, matsalwa ya vutshila, vunanga na swin'wana swa ndhavuko. Palmquist (1980:02) eka inthanete u ri content analysis i:

... amethodological for research where contextual interrogation proceeds any analysis of similarity and difference, it is a thematic process directed and designed to explore relationship... rather than institutional or unstructural frameworks.

Palmquist (Ibid:2) u ya emahlweni a vula leswaku:

It can be defined as the study of recorded human communication such as books, websites, paintings and laws, it is also considered as a scholarly methodology in the humanities by which texts are studied as to authorship, authenticity or meaning. Include philology, hermeneutics and semiotics.

Palmquist u kombisa leswaku maendlelo lama ya hlamuseriwa ku va ku ri maendlelo ya ku hlaya matsalwa hi xikongomelo xo humelerisa erivaleni swihlawulekisi hinkwaswo leswi nga kona eka tsalwa rolero ku katsa ni matirhiselo ya ririmi hi mutsari. Hi ta tlhela hi tirhisa maendlelo ya nxopaxopo wa matsalwa. Nxopaxopo wa matsalwa i ndlela leyi valavisisi va xopaxopaka matsalwa yo hambanahambana hi xikongomelo xo humesela erivaleni mongo kumbe mahungu lama vatsari va tibuku va lavaka ku hi byela wona eka matsalwa ya vona. Jefferson na Robey (1996:80) va hlamusela nxopaxopo wa matsalwa hi ndlela leyi:

It is concerned with describing, interpreting and evaluating the meaning and effect that literary work have.

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku nxopaxopo wa matsalwa wu kongomane na ntirho wa ku hlamusela, ku toloka kumbe ku hundzuluxela leswi tsariweke ku katsa na ku hlela tinhlamuselo na mbuyelo lowu mitirho ya matsalwa yi nga na wona. Abrams (1993:39) u hlamusela nxopaxopo wa matsalwa hi ndlela leyi:

... the overall term for studies concerned with defining, classifying, interpreting, and evaluating works of literature.

Abrams u paluxa leswaku nxopaxopo wa matsalwa wu kongomane na ku hlamusela, ku ntlawahata, ku hundzuluxa na ku hlela mitirho ya matsalwa. Kasi Peck na Coyley (1986:149) vona va vula leswi swi landzelaka hi nxopaxopo wa matsalwa: "*academici activity which expresses the readers of what is happening in the text.*"

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku nxopaxopo wa matsalwa i migingiriko ya xiakhademiki leyi yi kotaka ku nyanyula vahlayi va matsalwa hi leswi swi nga endzeni ka wona.

Peck na Coyle (1986:1) va ya emahlweni va hlamusela nxopaxopo wa matsalwa hi ndlela leyi: "*Literary criticism is primarily concerned with discussing individual work of literature*".

Ntshaho lowu wu boxa leswaku nxopaxopo wa matsalwa wu kongomane ni laha ku vulavuriwaka hi ntirho wa matsalwa wa munhu un'we. Peck na Coyle (1986:67) va tlhela va ya emahlweni va hlamusela nxopaxopo wa matsalwa hi ndlela leyi:

Literary criticism is usually regarded as the analysis, interpretation and evaluation of

literary works, it does not mean “finding fault with.

Ntshaho lowu wu paluxa leswaku nxopaxopo wa matsalwa a swi vuli ku kuma swihoxo eka matsalwa, wu kongomane ntsena na ku tlhantlha, ku hundzuluxa na ku hlela mitirho ya wona matsalwa lawa.

Leswi swi hi fikisa eka mhaka yin'we ya leswaku munhu loyi a xopaxopaka matsalwa u fanele ku va na ku twisisa swinene mhaka leyi mutsari a vulavulaka yona eka tsalwa ra yena. Hileswaku u fanele a va na vuswikoti byo xopaxopa matsalwa hi vukheta.

1.5 MITIRHO LEYI ENDLIWEKE

Mitirho leyi endliweke hi valavisisi leyi yelanaka ni ndzavisiso lowu yi ta hlamuseriwa hi ku komisa hi xikongomelo xo lava ku vona ni ku tiva hilaha yi nga hi pfunaka hakona eku xopaxopeni ka matsalwa lama nga hlawuleriwa ku xopaxopiwa.

1.5.1 Malungana (1994)

Malungana u endlile ndzavisiso eka dyondzo ya vudokodela hi nhlokomhaka ya *Vuphati: Praise Poetry in Xitsonga*. Eka dyondzo leyi Malungana u rhangile hi ku nyika vuxokoxoko hi ku angarhela, bya mitirho ya vuphati leyi nga endliwa eka tindzimi to hambanahambana ta Xintima eAfrika-Dzonga, eDzongeni wa Afrika ni le matikweni ya Afrika.

Ndzavisiso wa Malungana wu komba ntirho wa vuphati exikarhi ka vanhu mayelana ni swa mfuwo wa rixaka, swa tipolitiki, swa vukhongereri, swa dyondzo ni swa ikhonomi. Maendlelo ya vahangalasi ya le ka xiya-ni-moya ya ku bumabumela na wona ya kaneriwile.

Vuphati tanihi vutlhokovetseri hi ku angarhela byi tirha ngopfu tanihi vufananisi lebyi humelelaka tanihi vuyimeri, nthathelo, xigego, xihlambanyiso ni vusasekisi eka swiphato leswi swi xopaxopiweke eka ndzavisiso lowu. Mbuyelelo hi ku angarhela, kun'we ni mbuyelelo wa mimpfumawulo hi ku hambana ka yona, swi kombisiwile eka swiphato leswi swi xopaxopiweke. Hinkwaswo leswi swi kombisa matirhiselo ya ririmi eka swiphato swo hambana. Ndzavisiso lowu wu ta hi pfuna ku twisisa vutlhokovetseri hi ndlela yo anama.

1.5.2 **Risenga** (1995)

Risenga u endlile ndzavisiso eka dyondzo ya Masitasi hi nhlokomhaka ya *Comparative study of Satire and Honour as Communicative Strategy in the Poems of Four Tsonga Poets*. Eka dyondzo leyi Risenga u pimanyisile vutlhokovetseri bya vatsari va mune, G.J. Maphalakasi, M.M. Marhanele, B.J. Masebenza na E.M. Nkondo mayelana ni matirhiselo ya vona ya nhlekulo ni fenyha tanihi tindlela to paluxa hungu.

Eka ndzavisiso lowu u humesele erivaleni nkoka wa maavele ya matsalwa hi tinxaka, hi ku kombisa leswaku ku pfa ku vutisiwa loko nhlekulo ni fenyha swi ri tinxaka ta matsalwa. U heta hi ku vula leswaku swilo leswimbirhi swo va swihlawulekisi ntsena swa matsalwa ya tinxaka to karhi.

Nhlekkulo ni fenyha swi vanga ku hleka. Swi paluxiwa hi swigaririmi swo fana ni xikhovolelo, vuyimeri, nthathelo, ni swin'wana. Mhaka ya murunguri wa hungu na yona i ya nkoka. Loko a hlerile swithokovetselo swa vatsari lava, Risenga u kuma Maphalakasi a ri yena a koteke ngopfu ku tirhisa nhlekulo ni fenyha eku paluxeni ka hungu ra yena. Ndzavisiso wa Risenga wu ta hi pfuna ku paluxa nkoka wa ntirho wa Magaisa.

1.5.3 **Mona** (1997)

Mona u endlile ndzavisiso eka dyondzo ya Masitasi hi nhlokomhaka ya *The Teaching of Xitsonga Poetry to Secondary School Learners in Mhala, Mpumalanga Province With Special Reference to Samples of the Poems from the Anthologies of Masebenza B.J., Chauke, S.P. na Magaisa , M.J.* Eka dyondzo leyi mulavisisi u kombisa leswaku vutlhokovetseri bya Xitsonga byi nga vonaka swinene ntsena loko byi xiyiwa exikarhi ka vutlhokovetseri byo hambana eka matimu ya matsalwa hi ku angarhela, ku sukela eka mikarhi ya khale ku fikela sweswi, ivi a nghena eka vuxokoxoko bya vutsari bya Afrika-Dzonga ni bya Xitsonga, ku fikela loko a fika eka vatsari lavanharhu va xopaxopiwaka. Exikarhi ka leswi swi kumiweke hi mulavisisi i ku vuyeleriwa ka mikongomelo yin'we, tanihi vusiwana, manyunyu, vavasati, vuntshwa, vudyuhari, vukati, vuloyi, vutitsongahati, vumunhu, vuoswi ni rirhandzu. Mulavisisi u bumabumela ku va vatsari va Vatsonga ni tikhamphani ta vuhangalasi bya tibuku ku va twanana hi mikongomelo yintshwa yo tsala hi yona, ku papalata leyi se yi tlhuvutsiweke. Ndzavisiso lowu wu ta hi pfuna ku twisisa maxopaxopele ya ndzavisiso lowu.

1.5.4 **Nxumalo** (2000)

Nxumalo u endlile ndzavisiso wa dyondzo eka Masisitasi hi nhlokomhaka ya *Nxopaxopo wa vutlhokovetseri bya M.J. Magaisa (1981, 1987)*. Ku va a veke vutlhokovetseri bya Magaisa eka xiyimo lexi xi faneleke eka vutlhokovetseri bya mutsari loyi ni bya W.Z. Nkondo (1989), Mashele (1982), B.J. Masebenza (1982), G.S. Mayevu (1988) na M.M. Marhanele (1978). Leswi u swi endlile ehansi ka nhlokomhaka ya *"Mfambelano wa Matsalwa"*. U xopaxopile ntsena ririmi ra matsalwa lama ma hlawuriweke hi ku landza swiphemu swa novhele swa nkongomelo, vumunhuhati ni mbangu. Ndzavisiso lowu wu yelana swinene na lowu hi wu endlaka.

1.5.5 Madalane (2001)

Madalane u endlile ndzavisiso eka dyondzo ya Masistasi nhlokomhaka ya *Mpimanyiso wa Vutlhokovetseri bya J.T. Manganyi, V.A. Mudau na M.T. Nkhwaxu*. Eka dyondzo leyi Madalane u kombisile ku yelana ni ku hambana ka mikongomelo leyi vatsari lava va tsaleke ha yona. U kombisa leswaku vambirhi va vatsari lava i va xisati, kambe vutsari bya vona a byi kombi tlhelo mayelana ni rimbewu.

Madalane u kombisile mikongomelo leyi vatsari lava va tsaleke hi yona, leyi katsaka rifu, ta vukati, vukhongeri, rirhandzau, ntumbuluko ni yin'wana. Eka mapaluxelo ya vona ya hungu va kombisile vutshila byo tirhisa swigaririmi swo hambana leswi katsaka xigego hi ku angarhela, ni xigego tanihi xigaririmi xo karhi, vuyimeri, vumunhuhati, onomatopiya ni xivutiso xo pfumala nhlamulo. Eka vutlhokovetseri lebyi, ku tlhela ku kombisiwa ni nkoka wa swona. Ndzavisiso wa Madalane wu ta hi pfuna eku xopaxopeni ka switlhokovetsetelo eka ndzavisiso lowu.

1.6 TINHLAMUSELO TA MATHEME

Ku va hi kota ku twisisa hinkwaswo leswi ndzavisiso lowu wu lavaka swona, i swa nkoka ku sungula hi ku hlamusela matheme ya nkoka lama tirhisiweke eka yona. Matheme lama ya ta pfuneta mulavisisi ku twisisa leswi a faneleke ku xopaxopa swona eka tsalwa leri nga hlawuleriwa ku xopaxopiwa.

1.6.1 Vutlhokovetseri

Vutlhokovetseri i muxaka wa matsalwa laha vatsari va phofulaka leswi swi va vavisaka etimbilwini ta vona. Marivate (1983:x) u hlamusela vutlhokovetseri hi ndlela leyi:

Vutlhokovetseri i mphofulo wa miehleketo lowu heleketiwaka hi ntwiwo lowukulu wa

mbilu. Mphofulo lowu wu paluxiwa hi ririmi ro khavisiwa.

Marivate u tiyisisa ku va vutlhokovetseri bya manguvalawa byi phofula ku titwa ka vatsari va byona. Nkuzana (1988:146) yena u vula leswi landzelaka hi vutlhokovetseri: *Poetry is an expression of emotions through the use of figurative language*. Ntshaho lowu wu paluxa ku va vutlhokovetseri ku ri laha mutsari a humeselaka erivaleni ku titwa ka yena. Mutsari u hundzisela vahlayi hungu ra yena hi ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya xiyimo xa le henhla.

1.6.2 Vutlhokovetseri bya mphofulo/mbilelo

Vutlhokovetseri bya mbilelo i vutlhokovetseri lebyi byi kombisaka ku vilela ka vanhu hi swilo swo karhi. Hileswaku laha vatsari va va va ri ku phofuleni ka leswi swi va karhataka etimbiwlini, ngopfungopfu hi tlhelo ra mahanyelo ya khale ya Valungu. Kganyago (1995:3) u hlamusela vutlhokovetseri bya mbilelo hi ndlela leyi:

Protest is essential a rejection of criticism by the oppressed against the evil deeds of the oppressor.

Mikarhi yin'wana vatlhokovetseri eka vulhokovetseri bya vona ku va ku ri na lebyi byi tsundzuxa vanhu leswaku va fanele va tshika ku hanya hi ndlela yo biha. Hileswaku eka byona vutlhokovetseri ku va ku kombisiwa vanhu leswaku va fanele va hanya vutomi lebyi amukelekaka evanhwini hikuva loko nkarhi wu ri karhi wu famba na swilo swi va swi ri karhi swi cinca. Mhaka leyi yi hlamuseriwa hi Mogale (1993:5) hi ndlela leyi:

A protest poet sees disorder in his society, he distinguishes between right and wrong; he is shocked by the fact that his society

persistently chooses wrong instead of right; and his poetry is an attempt at correcting this situation.

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku mutlhokovetseri u sungula a vona swo biha ni swo saseka hi tlhelo ra mahanyelo ya vanhu lava a tshamaka na vona emugangeni wun'we kumbe eka miganga yo karhi, kutani a hlawula mahanyelo lamo biha lama hanyiwaka hi vanhu, a tsala a kombisa ku vilela hi swona. Hi ndlela leyi u va a ri karhi a khutaza na ku tsundzuxa leswaku vanhu lava va fanele va tshika mahanyelo lamo biha kutani va landzelela lamanene.

Eka vutlhokovetseri bya mphofulo hilaha vatsari va tsalaka hileswi vanhu va tikiseriwaka hi swona evuton'wini. Mugale (1994:4) u tshaha Heather (1977:18) loko a ri karhi a hlamusela leswi landzelaka:

By its very nature, protest poetry presupposes an order-political, social or economic, and usually a combination of all three ... that is being protested again.

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku vutlhokovetseri byo phofula byi tumbuluka na ku landza muxaka wa vanhu lava vatsari va byona va tikumaka va hanya eka byona. Mogale (1993:6) u tlhela a tshaha Richard (1979:62) loko a ku:

Protest writing is essentially by blacks and geared towards whites who they feel have the political and economic power to influence and effect change.

Vutlhokovetseri bya mphofulo byi tumbuluka endzhaku ko tsan'wiwa hi rixaka ra Valungu no lwela ku va mutlhokovetseri yoloye a amukeriwa. Marivate (1983:Xiii) u hlamusela vutlhokovetseri bya mphofulo hi ndlela leyi:

Eka matlhokovetselelo yo phofula, vatlhokovetseri va phofula leswi va swi twaka embilwini ehenhla ka leswi va swi vonaka evuton'wini.

Marivate wa ha seketela ku va vatsari va vutlhokovetseri va tsala hi leswi swi tikelaka vanhu loko va ri karhi va hanya.

1.6.3 Nkongomelo

Nkongomelo i hungunkulu ra tsalwa ro karhi leri mutsari a lavaka ku ri hundzisela vahlayi. Tainihi swiphemu leswi swin'wana swa matsalwa, nkongomelo wa swi kota ku humesela hungu ra tsalwa erivaleni, ri sala ri lo tlangandla! Handle ka wona tsalwa a ri nga ta va kona.

Vatsari vo hambana va ringetile ku hlausela ngongomelo hi tindlela to hambana, kambe hinkwavo va vuya ekamhaka yin'we, ya leswaku nkongomelo i mhakankulu ya tsalwa. *Readers's Gigest Oxford Complete Wordfinder* (1993:16-19) yi hlamusela theme leri ra nkongomelo hi ndlela leyi: "A subject or a topic on which a person speaks, writes or thinks."

Ntshaho lowu wu nga laha henhla wu hlamusela leswaku nkongomelo i hungu kumbe nhlokomhaka yo karhi leyi munhu wo karhi a vulavulaka, ku tsala ni ku ehleketa hi yona. Hileswaku mhaka leyi yi humelela ku sukela eku sunguleni ka tsalwa ku ya fika emakumu ka rona. *South African oxford Secondary School Dictionary* (2006:652) yona yi hlamusela nkongomelo hi ndlela leyi: "The subject about which a person speaks, writes, or thinks."

Ntshaho lowu wu nga laha henhla wu paluxa leswi swi fanaka na leswi hlamuseriwa eka *Readers's Digest Oxford Complete Wordfinder* (1993) swa leswaku nkongomelo hileswi mutsari wa tsalwa a vulavulaka hi swona, ku tsala ni

ku ehleketa hi swona nkarhi hinkwawo. Crystal (1992:351) u hlamusela nkongomelo hi ndlela leyi:

A term used in linguistics as part of an analysis of the structure of sentences: it refers not to subject matter of a sentence, but to the way speakers identify the relative importance of their subject matter, and is defined as the first major constituent of of a sentence.

Crystal u hlamusela leswaku nkongomelo i theme leri ri tirhisiwaka eka van'watindzimi tanihi xiphemu lexi xi tirhisiwaka ku tlhantlha swiphemu swa swivumbeko swa swivulwa. U tlhela a boxa leswaku nkongomelo wu kongomana na ndlela leyi vavulavuri va vulavulaka hakona hi xikongomelo xo lava ku kuma tinhlokomhankulu leti ku vulavuriwaka hi tona. Nkongomelo hi xona xiphemunkulu xa tsalwa. Crystal (1992:351) u ya emahlweni a ku:

Theme is defined as the part of a sentence which adds least to the advancing process of communication ; in other words, it expresses relatively little extra meaning, in addition to what has already been communicated.

Crystal u engetela leswaku nkongomelo hi wona lowu wu boxaka nkoka wa waa hungu leri vulavuriweke kumbe leri tsariweke. Msimang () yena u hlamusela nkongomelo hi ndlela leyi:

Theme is the central idea in a story; it is the subject of a discourse. The fact that theme is central, implies that everything else, including plot, setting characters and their action, is concerned with conveying that theme. In other

words it is the theme that gives meanings to a story as Brooks and Warren (1979:178) that, where there is no theme there is no story.

Nkongomelo i hungunkulu leri tsalwa ri jikajikaka eka rona kasi hi hala tlhelo wu katsa kungu, mbangu, swimunhuhata na swiendlo swa swona. Hi marito man'wana, nkongomelo hi wona lowu wu humeselaka nhlamuselo ya xitori erivaleni hikuva Brooks na Warren va ri laha ku nga hava nkongomelo ku hava xitori kumbe xitsariwa xo karhi. Nkuzana (1988:131) u tshaha Maluleke loyi a hlamusela nkongomelo hi ndlela leyi:

... theme should be a short, accurate and forceful presentation of ideas or description, well contrived as a totality or unity. A theme should not ramble in anyway but should be clearly united around a dominating central thought.

Ntshaho lowu wu hlamusela nkongomelo ku ri hungu leri ri kongomisiwaka eka mhakankulu ya tsalwa.

1.6.4 swigaririmi

Swigaririmi i swin'wana swa swihluvi swa mbulavulo leswi tirhisiwaka ku nandzihisa hungu ro karhi hi ndlela yo ka yi nga kongomi.

Mushwana na Ndlovu (1995:186) va hlamusela swigaririmi hi ndlela leyi: "*Swigaririmi i mintlawantlawo yo hambana leyi ririmi ro gega ri nga avanyisiwaka ha yona.*"

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku swigaririmi i ririmi leri ri tirhisiwaka hi vatsari ku khavisa kumbe ku sasekisa hungu ra vona leri paluxiwaka hi ndlela yo gega.

Shabangu na Masinge (1996:199) vona va hlamusela xigaririmi hi ndlela leyi: "*xigaririmi i ku tirhisa ririmi ro gega ku nandziha vutsari.*"

Mushwana na Ndlovu (1988:219) va tlhela va vula leswi landzelaka hi mayelana na swigaririmi swa Xitsonga:

Eka ririmi ro gega marito ya tirhisiwa laha tinhlamuselo ta wona tihambanaka hileswi hi ntolovelo hi tivaka ya vula swona.

Laha va ha tiyisisa ku va tinhlamuselo ta swigaririmi ti tumberile swinene. Hileswaku munhu loko a nga ri Mutsonga wa xiviri, a nge pfuki a swi twisisile leswi swivula swa kona swi vulaka swona. Vatsari lava va hetelela hi ku nyika swikombiso leswi swi landzelaka:

- (a) Ku nonoka onge i rimpfano.
- (b) Khazamula i ngwenya.

Xivulwa xa (a) (xihlambanyiso) a xi vuli leswaku munhu wa kona u famba tanihi rimpfana, ko fananisiwa fambelo ra yena na ra rimpfana. Hileswaku u nonoka swinene. Kasi hi hala tlhelo xivulwa xa (b) (xigego)na xona a xi vuli leswaku Khazamula i ngwenya hikuva a nge pfuki a swi kotile ku tshama endzeni ka mati, ko va ku kombisa ntsena leswaku munhu loyi u na matimba lama fananisiwaka na matimba ya ngwenya.

swikombiso swa swigaririmi leswi swi boxiweke laha henhla a hi swona swi ri swoxe, swo tala swa swona swi ta hlamuseriwa laha hansi hi vuxokoxo ku ri karhi ku nyikiwa na swikombiso.

1.6.5 Xigego

Xigego xi katsa swilo swo tala. Swin'wana swa swona swi kombisiwa eka ntshaho wo huma eka *The Right Word at the Right Time* (1985:349) loko yi hlamusela xigego hi ndlela leyi:

Metaphor has both a broad and a narrow sense. In its broad sense it refers to figurative language generally, and embraces simile, metonymy and synecdoche.

Hileswaku xigego xi katsa xihlambanyiso, xihundzulo ni xiyimelo. Hilaha hi vuleke hakona a xi katsi ntsena swigaririmi leswi boxisiweke eka ntshaho lowu, swi tele tanihi vusokoti. Swin'wana swa swona, ngopfungopfu leswi swi nga ta xopaxopiwa eka matsalwa lama ya Magaisa, swi ta hlamuseriwa laha hansi, hi xikongomelo xa leswaku mulavisisi a ta kota ku swi tiva leswaku swi tikomba hi yini loko swi ri endzeni ka mitila ya swithokovetselo. Marivate (1983:x) u hlamusela xigego hi ndlela leyi:

Xigego i mbatlo ya nkoka swinene emavokweni ya mutlhokovetseri. Hi xigego, mutlhokovetseri u xongisa ni ku kulunswela miehleketo ya yena, vahlayi va sala va hlamala.

Marivate u kombisa leswaku handle ko tirhisa xigego, vutlhokovetseri a byi nga ta xonga naswona vahlayi na valavisisi hi tlhelo ra swa tidyondzo, a va nga ta byi tsakela. Hi marito man'wana xigego xi ni nkoka eka vutlhokovetseri. Tulloch (1992:958) u hlamusela xigego hi ndlela leyi:

The application of a name or descriptive term of a phrase to an object or action to which it is imaginatively but not literally applicable.

Tulloch u hlamusela leswaku eka xigego ku tirhisiwa ririmi hi ndlela yo fananisa, yo ka yi nga kongomi. Mushwana na Ndlovu (1988:221) va hlamusela xigego hi ndlela leyi:

Xigego na xona i xikhavisa ririmi lexi fanakanyana ni xihlambanyiso. Ku hambanyana ka kona hi leswaku eka xigego swiritwana onge/ingi/swange sweswosweswo a swi kona.

Vatsari lava va ha tiyisisa leswaku xigego i xigaririmi lexi nhlamuselo ya kona yi fikiseriwaka hi vahlayi hi ndlela yo ka yi nga kongomi. Ku hambana ka swona i ku va eka xigego ku ri hava swiritwana leswi swi boxiweke eka ntshaho lowu wu nga laha henhla, ku nga swona leswi swi hambanyisaka swikhavisa ririmi leswimbirhi.

Harris na Hodges (1995:154) vona va ri: "*A figure of speech in which a comparison is implied by analogy but is not stated.*"

Ntshaho lowu wa ha tshikilela leswaku eka xigego hilaha ku fananisiwaka nchumu wo karhi ni wun'wana lowu wu nga kombisiwangiki.

Xigego exivulweni xi tikombisa hi swiritwana swa i, na a a ri, swik:

(a) Magezi i mbulwa.

Xivulwa lexi xi kombisa ku va Magezi a miyele ku tlula mpimo.

(b) Khetani i sekwa.

Xivulwa lexi xi kombisa leswaku Khetani u ni marhengwe. Hileswaku fambelo ra yena ri yelanisiwa na ra sekwa.

1.6.6 Xihlambanyiso

Xihlambanyiso i xin'wana xa swigaririmi xo tirhisiwa ku nyanyisa kumbe ku engetela nhlamuselo ya nhumu wo karhi. Mushwana na Ndlovu (1988:221) va hlamusela xihlambanyiso hi ndlela leyi:

Xihlambanyisi kumbe xifananisi i xigaririmi lexi xi tirhisiwaka ku engetela nhlamuselo ya nchumu hi ku wu fananisa ni nchumu wun'wana lowu nga ni swihlawulekisi leswi ku vulavuriwaka hi swona.

Hileswaku nchumu wo karhi wu fananisiwa na wun'wana hi ku va yi tikomba ongeti yi tumbuluke eka nsinya wun'we hikokwalaho ko yelana hileswi yi ti hlawulekisaka hi swona.

Pretorius (1989:37) u hlamusela xigego hi ndlela leyi:

Traditional the simile is defined as an explicit comparison. In the simile a comparison is made between two things which may differ in all aspects for one specific characteristics which they have in common.

Pretorius u boxa leswaku xihlambanyiso i xigaririmi lexi xi fananisaka swilo swo hambana, kambe swi fana ntsena hi xihlawulekisi xin'we. Na kwala mhaka ya kona yi va yi tumberile swinene.

Tulloch (1992:327) u hlamusela xihlambanyiso hi ndlela leyi:

A figure of speech involving the comparison of one thing with another of a different kind , as an illustration or ornament.

Nhlamuselo leyi ya ha tiyisisa leswaku xihlambanyisi i xigaririmi lexi tirhisiwaka hi vatsari ku fananisa nchumu wo karhi na wun'wana hi ku wu hlamusela ku katsa ni ku khavisa ririmi.

1.6.7 **Vumunhuhati**

Vumunhuhati swi vula ku nyika michumu kumbe swiharhi swihlawulekisi swa vanhu lava va hanyaka hi xikongomelo xa leswaku va ta kota ku fambisa hungu ra tsalwa rolero.

Mushwana na Ndlovu (1988:52) va hlamusela vumunhuhati hi ndlela leyi:

Vumunhuhati i ndlela yo vumba swifaniso swa matimba emiehleketweni ya hina leswaku hi twisisa swinene mhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona.

Hileswaku loko hi ri karhi hi hlaya matsalwa hi va hi ri karhi hi tivumbela swifaniso swa hina vinyi emiehleketweni ku endlela leswaku hi ta kota ku khoma hungu ro tiya leri mutsari a ri hundziselaka vahlayi hi ndlela yo ka yi nga kongomi.

Gray (1984:157) u hlamusela vumunhuhati hi ndlela leyi:

A variety of figurative or metaphorical language in which things or ideas are treated as if they were human beings, with human attributes and feelings.

Gray u tiyisisa leswaku vumunhuhati i ndlela leyi swilo leswi nga hanyiki swi nyikiwaka swihlawulekisi swa vanhu lava hanyaka ku katsa na matitwelo ya vona leswaku va ta kota ku fambisa hungu ra tsalwa.

1.6.8 Xithathelo

Xithathelo hi xin'wana xa xigaririmi eka Xitsonga lexi xi paluxaka mhaka hi ndlela yo tumbela. Hileswaku nhlamuselo ya xona na xona a yi twisiseki hi ku olova tanihi swigaririmi leswin'wana. Mushwana na Ndlovu (1988:227) va hlamusela xithathelo hi ndlela leyi:

Xithathelo i xigaririmi kumbe xikhavisaririmi laha nchumu wu hlamuseriwaka hi ndlela yo hundzeletela swinene. Hi ntiyiso mahlamuselelo lawa a ya humeleli, kambe swithathelo swi tirhisiwa ku antswisa ku twisisa ka vahlayi kumbe vayingiseri.

Abrams (1993:85) u hlamusela xithathelo hi ndlela leyi: "*Bold overstatement, or the extravagant exaggeration.*"

Abrams wa ha hlamusela leswi vuriwaka hi Mushwana na Ndlovu swa leswaku eka xithathelo mhaka ya kona yi hlamuseriwa hi ndlela yo nyanyisa. Hileswaku hungu ra kona ri cheriwa swinene munyu kambe ri ri hi ndlela yo gega.

1.6.9 Vuyimeri

Vuyimeri i xigaririmi lexi xi tirhisiwaka hi vatsari ku xi yimerisa swo karhi endzeni ka matsalwa ya vona hi ndlela yo khavisa swinene no gega. Gray (1984:209) u seketela mhaka leyi hi ndlela leyi:

A symbol may be seen as a species of metaphor in which the exact subject of the

metaphor is not made explicit and may even be mysterious.

Gray u paluxa leswaku vuyimeri i xigaririmi lexi xi nga muxaka wun'wana wa xigego hileswi na xona xi paluxaka hungu hi ndlela yo ka yi nga kongomi. Mushwana na Ndlovu (1988:228) va seketela leswi swi vuriwaka laha henhla loko va ku:

Lexi i xigaririmi laha ku tirhisiwaka rito rin'wana ematshan'wini ya lexi ku vuriwaka xona hi ntiyiso. Rito leri ri tirhisiwaka i nchumu lowu tirhisiwaka ku endla mhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona.

Swikombiso:

- (a) Va famba hi Risava.
- (b) Tlhari ri dya munhu.

Eka xivulwa xa (a), Risava i rito leri ri yimelaka xivongo xa munhu. Ku tirhisiwe rona ku yimela bazi ra Risava. Leswi swi vula leswaku vanhu lava va famba hi bazi ra ka Risava. A va nge pfuki va fambe hi Risava hikuva Risava a hi movha naswona a nga na mavhilwa tanihi bazi, na ku kula a nga kulanga ku fana na rona. Xivulwa xa (b) a xi vuli leswaku hi mpela tlhari rile ku dyeni ka munhu, swi vula ku va vanhu va ri ku dlayaneni.

Leswi swi vula leswaku loko munhu a ri karhi a xopaxopa vutlhokovetseri u fanele a va a ri loyi a tivaka Xitsonga hi ku hetiseka hikuva handle ka swona, u ta tsandzeka ku twisisa leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hikuva nkarhi hinkwawo u va a tirhisa ririmi ro gega ku nandzihisa hungu ra yena.

NDZIMA YA 2

2.1 MIKONGOMELO YA SWITLHOKOVETSELO SWO PHOFULA

2.2 MANGHENELO

Hilaha hi vuleke hakona eka ndzima ya 1, eka ndzima ya 2 ku ta xopaxopiwa mikongomelo ya switlhokovetselo swa matsalwa ya Magaisa mambirhi, leswi swi vulavulaka kumbe leswi swi kombisaka ku vilela ka mutsari hi mhaka yo karhi leyi yi humelalaka vanhu loko va ri karhi va hanya. Mhaka yin'wana na yin'wana leyi yi vilerisaka mutsari wa switlhokovetselo leswi swa endleka vahlayi kumbe vanhu va va nga yi voni kumbe va yi vona va nga yi tekeli enhlokweni. Hileswaku laha mutsari u ta hi paluxela hungunkulu ra leswi a vulaka swona hi xitlhokovetselo xin'wana na xin'wana lexi khumbaka mbilelo.

2.3 Mikongomelo ya switlhokovetselo swo vilela eka matsalwa ya *Mihloti (1981)* na *Xikolokolo nguvu ya Pitori (1987)*

2.3.1. Vutivi byi borise miehleketo (1981:5)

1. N'wina swidyondzeki swa rikwerhu;
2. Swidzidzi leswi tilan'weke mindzhombho aya dyondzo;
3. Vana va ku tswaleriwa lunya ra swa misava,
4. N'wina swivuluvulu swa miehleketo ya munhu,
5. Tinhloko ta n'wina i swilemu swa mbewu ya rivengo.

6. Hi leswi swifamona swa tinhlanga ta xi-Araba,
7. Swi pfimbile yinhloko hi mungu wa Yuropa,
8. Swi dyondzisiwile ni ku tshinyeta ximbyana,
9. Swi thwaserile ku vondzoka xikaka-swona,
10. Sweswi swi hanya swi nga ri nchumu.

11. Hi lava mathwasana ya Churchill na Karl Max,
12. Ririmi ra Afrika swi kandzerile,
13. Swi dyondzisiwe ku honyahonya hi makwanga,
14. Swi dyondzisiwe ku rhangisa makhwiri eka hinkwaswo,
15. Va rivele ku swi tsema tindleve swa ha ri mavondlo,
16. Leswo ntima na timbilu leswi ...
17. Swi rivele vunene ni musa wa Maswisa.

18. Xinkhenso xa swona i mbanga,
19. Dyondzo yi pfukurile rivengo ra swona,
20. Yi lota meno ya vukari bya vuhedeni,
21. Chaka na Dingana – tihosi,
22. Xonho xa n'wina i ku pfumala dyondzo.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku vilela hikokwalaho ka leswi Valungu va nga tirhisa vutlhari na dyondzo ku tekela Vantima swa vona. Leswi katsa swinene na timhaka ta ku tekeriwa ka vona tiko hi Valungu lava. Mutsari u humesela erivaleni vutlhari bya Valungu hi ndlela leyi:

13. Swi dyondzisiwe ku honyahonya hi makwanga,
14. Swi dyondzisiwe ku rhangisa makhwiri eka hinkwaswo,
15. Swi dyondzisiwe ku bindzula hi makwavo.

Mitila leyi yi kombisa ku va Valungu va tlharihete Vantima ku tlula mpimo ku kondza ku fikela loko va hetelela hi ku bindzula hi Vantima ni ku va tekela swa vona hi ku phanga.

2.3.2 Rhumbu ra vukosi ri borile (1981:8-9)

1. Tikwihi tihosi ta tolo?
2. Tihosi ta vutlhari ni mano?
3. Tihosi ta dzovo ra ntamu wa mhisi?
4. Tihosi ta mbilu ni xivindzi?
5. Tihosi to kala mihoni ni rikaka?
6. Tona leti sandziwaka hi buku na peni?

7. Ti kwihi those va-Nghunghunyana?
8. Tshimbu leri xaxamete Vutsonga?
9. U kwihi Chaka es Senzangakhona?
10. U kiwihi Dingana ns Sigujana makwavo?
11. Ti kwihi tihosi leti pyitliweke lunya ra vuhedeni?
12. Mavito ya tona ya halahariwile eribyeni ra ntima,
13. Minitirho ya tona yi mbhonyiwile hi xihiso,
14. Va seletele mikondzo ya tona hi ngati ya ku ntshunxeka,
15. Va hundzula milawu ya tona swixanga,
16. Swixanga swa nhlangano wa vana va mata-xihaha – dyondzo,
17. Tindzumula ti monya Sandlwana ...

18. Mavito ya tihosi ya xuviwile.
19. Tona ti tiveriwa lunya ni swibakele swa tihanyi;
20. Ku dzunisa Dingana ku tova ku pfatlanya mbilu ya swidyondzi,
21. Rivengo ri dyile ni ntwanano ku sala marhambu,
22. Nkhamu wa vun'we wu tliburiwile.

23. Swa sweswi i vumbhoni bya midyoho ya tolo,
24. Ngati ya Nghunghunyana, Chaka, Mzilikazi na Zwide,

25. Yi tele rivengo ra ndzihiso;
26. Musi wu tuvikile wu helela empfhukeni,
27. Hi tlatlamberile ku vona swa mundzuku,
28. Tihlo ra tihosi ri lo hono!

29. Rhumbu leri hlanteke vukosi ri borile,
30. Vuhosi bya tshwatsile nyambisana,
31. Byi tele magugu ni midyoho;
32. Byi dya xihari, byi dya munhu;
33. Byi kasa hi mihlana.
34. Byi ta helela hi ku tidlaya.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi ku xaniseka ka vanhu lava va xanisiwa hi Valungu hi ku va fuma hi ku va tshikilela swinene hikokwalaho ka ku va tirhisela dyondzo. Tihosi ti va fuma hi ku va tshikelela nkahi wo leha va kondza va tivona ongeti a va ha ri vanhu laha misaveni. Hileswaku ku nghena ka Valungu laha tikweni ku hluphekisile Vantima ku tlula mpimo. Tihosi leti a ti ri tona leti a ti fuma tiko hi ndlela yo lulama ti tekeriwe vuhosi lebyi hi Valungu lava. Sweswi a ta ha ri nchumu, ti twa hi mfumo wa namuntlha lowu wu nga ku onhenhi swo tala hilaha ku nga heriki. Hikokwalaho mutsari a nge:

29. Rhumbu leri ri hlanteke vuhosi ri borile.

Ku va rhumbu ro tswala vuhosi ri borile, swi vula leswaku namuntlha tihosi leti a ta ha pfuni nchumu laha tikweni. Hileswaku ti heleriwile hi ntirho.

2.3.3 Xihimu (1981:10)

1. Nkarhi wu tikovela swa wona,
2. Leswi saleke i vuhumbu bya swa tolo;
3. Swi pfuna yini ku tshamela ku jamuka?
4. Ku vita sirha hi vito ra Xihimu?

5. Loko leswi saleke byi ri vululwana?

6. Va etlele hinkwavo vana va Mbokwana;
7. Lava saleke i majorho ya madzoni,
8. Tikwe ra ku ri biwe mabangi whe Shondlani,
9. Swi – ta-swi-famba swi ri hina hi hina,
10. Lava dyondzo ya thyaka va dyisile vatukulu vaku vurivata.

11. Ti etlele hinkwato tinhena ta Xihimu,
12. U kwihi N’wamanungu ke?
13. U kwihi Mavhavaza wa mbita ya Milambu?
14. Gija makwavo wakwe u lele mani loko a famba?
15. Xihimu ku sele vito ntsena.

16. Va khandziya bya tinyenyana vana va Magarimani,
17. Va gugurhuteka va ngwingwa hina ha ha baa;
18. Hi wun’we-wun’we va khwenutanile va nga si suka,
19. U kwihi Madumelana mana wa Qhiza na msindzu?
20. U kwihi Xitasi nkata Ndlhapa n’wana wa Masenyana?
21. Xihimu ku lo sala vito ntsena,
22. Swa nyumisa ku vona nhenha yi khotsa ncila,
23. Hubya ni milawu swi kandziyeriwa hi swi nondwana tindzumula,
24. U kwihi Chamano Mogoro Mbvexa wa rikwerhu?
25. Leswi xintshabyana xakwe xi hlekulaka vuhava bya Mulungu.

26. Lava ntlhoho va te: Mbvexa eVabvexeni,
27. Vana vaku va langutile va rila,
28. Va humbiwile hi tinhlanga ta vutivi,
29. Swikoxa va rhwala va cukumeta entsungeni wa Xilovodyana,

30. Tiko raku ri fumiwa hi swi-ta-swi-famba.

31. Ti herile tinghumendhana ta Xihimu,
32. U kwihi Muhlava wa N'wamanungu?
33. U kwihi Mafemani wa Mabledhe?
34. Miti ya tona yi hundzukile machiwa.
35. Tiko i ra swikangalafula.

36. Nkarhi wu bvonyotile vuhedeni vuhedeni bya munyama,
37. Wu sindzasindze makhumbi hi "vukriste" bya vuhedeni,
38. Magarimani na Mbokwana va hundzukile swihlekiso,
39. Kumbe Akani i xikombiso xa vusweti bya vujagana ...
40. Xihimu, ku lo sala vito ntsena.

Xitlhokovetselo lexi xi kombisa ku vilela hi tlhelo ra vukosi bya namuntlha. Vukosi lebyi byi hambanile ni bya khale. Eka xona ku tlhela ku kombisiwa leswaku tihosi ta khale a ti ri ni mitirho leyinene. Namuntlha vo sala va ti tsundzuka hikokwalaho ka mitirho leyi ya tona leyinene. Leta namuntlha ta xona i ku dlayana kumbe ku vangisana xitulu lexi hikokwalaho ka leswi namuntlha mfumo wu tipfalaka swikandza hi ku ti nyika malinyana leyi wu tiholelaka. Leswi swi endla leswaku mutsari a ku: "Lava ntlhohe va te:

26. Mbvexa eVabvexeni,
30. Tiko ra ku ri fumiwa hi swi-ta-swi-famba.

Mitila leyi yi tiyisisa ku va Valungu va fike va susa vanhu laha a va tshamisekile, va va rhurhisela laha va nga ta kota ku va fuma.

2.3.4 **Ndzi ta yimbelela Afrika (1981:11)**

1. Emarhumbyini ya misava,
2. Emindzhutini ya tintshava ta rifu,
3. Eminkoveni ni timbala ta vuhlonga,
4. Eku velekiweni ni ku feni ka vana,
5. Ndzi ta yimbelela Afrika.
6. Ndzi ta yimbelela Afrika loko dyambu ri tlhava,
7. Ndzi ta yimbelela loko masana ya nandziha,
8. Ndzi ta n'wi yimbelela loko ri rhenga,
9. Ndzi yimbelela hi vuxika ni ximumu,
10. Ndzi ta yimbelela Afrika.

11. Hambi maxaka ya nga yayarheriwa,
12. Hambi ndzi nga hluvuriwa vumina byi hisiwa,
13. Hambi swidziva hinkwaswo swa ntsako swi nga phyisiwa,
14. Hambi sirha ri nga ahlama, rifu ri honka,
15. A ndzi nga tshiki ku yimbelela Afrika.

16. Ndzi ta yimbelela mikolo yi ko yi baleka,
17. Ndzi ta ntlantlarhuka byi ko byi sikula,
18. Ndzi ta timbuwetela hi tinyeleti ni xirimela,
19. Ndzi haxahaxa mapapa hi mihloti ya ntima,
20. Ndzi ri karhi ndzi yimbelela Afrika.

21. Leswi ndzi va vonile va himiwa va hokomula,
22. Ndzi va vona va baleka va goya bya swimanga,
23. Ndzi twa ni mikosi ya tinoni yi xeka mpfhuka,
24. A ndzi endlanga nchumu, ndzi lo yima ximhandzi,

25. Ndzi yimbelela Afrika.
26. Loko tityeleti ti hlahleka,
27. Loko vurhonga byi dzudzeka,
28. Loko mfumo wu ndzi dyeleta,
29. Loko vuntima byi ndzi nyenyisa,
30. A ndzi nga tshiki ku yimbelela Afrika.

Xitlhokovetselo lexi xi kombisa ku va vanhu va tama va ha rhandza tiko ra Afrika hambileswi a va ri ku xanisiweni hi Valungu hikokwalaho ka leswi a va va fuma hi tihanyi hilaha ku nga heriki. Hileswaku va tiyisisa leswaku hambani vo xanisiwa ka njhani a va nge pfuki va ri rivarile tiko ra vona ra Afrika. Hambani ri rifu ri nge va tshikisi ku rhandza tiko ra Afrika. Hikwalaho mutsari u ri:

16. Ndzi ta yimbelela mikolo yi ko yi baleka.

Leswi swi vula leswaku na loko se a karhele, u ta tisindzisa ku tsundzuka tiko ra Afrika ntsena. Hileswaku no etlela a nge pfuki a etlerile hikokwalaho ka ku yimbelela loku ka tiko ra Afrika leri a ri rhandzaka ku tlula mpimo.

2.3.5 Xirilo xa n'wana wa Afrika (1981:16)

1. Vutivi byi ndzi chele rivengo,
2. Rivengo leri pfindlusaka ntengo wa timbilu,
3. Onge ndzi nga sombholota xikombankarhi,
4. Ndzi vumbuludza tihora ta malembe,
5. Ndzi vuyisela dyambu exithukwini xa rona,
6. Ndzi omisa ni malwandle lama vangekeke vutluti,
7. Kumbe ndzi pfuxa Chaka, Muhlava ... tihosi,
8. Ndzi hingakanya Afrika na Yuropa hi nqhoko,
9. Onge ndzi nga vuyetela hinkwaswo swirhengele,

10. Ndzi vumba Afrika wa ntima.
11. Ndzi rhidela makhumbi ya yena hi xirhidelo xa nsimbi,
12. Ndzi phomela matshaku yakwe hi phomo ya ntima,
13. Ina ...
14. Onge ndzi sombholota voko leri fambisaka nkarhi,
15. Ndzi vang Edeni lonene wo pfumala xikhutu,
16. Ndzi pfukula tihosi va-Chaka, Nghunghunyana ... Muzila.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi muntshwa wa Mu-Afrika, loyi mbilu ya yena yi tshamelaka ro vava loko a vona Vantima va xanisiwa laha tikweni ra vona. Ku xaniseka loku ku tisiwa hi Vanhlonge yo basa. Mutsari u humesela ku rila loku ka n'wana loyi hi ndlela leyi:

7. Kumbe ndzi pfuxa Chaka, Muhlava... tihosi,
8. Ndzi hingakanya Afrika na Yuropa hi nqhoko,

Muntshwa loyi u tsundzuka na ku pfuxa tihosi ta khale leswaku ti ta n'wi lwela eka khombo leri Vantima va langutaneke na rona. U ehleketa no teka mhandzi yo tiya swinene a yi veka endzilekanini wa Afrika na Yuropa, yi ta kota ku sivela Valungu leswaku va nga ha ti haleni Afrika hikuva va va xanisa hambu swi nga fanelanga.

2.3.6 Bofu (1981:20)

1. Yena u velekiwile a nga voni,
2. Mahlo yakwe a ya ri swandleni swakwe,
3. A a ri munhu hikuva a fana na hina;
4. Kambe loko u n'wi languta a wu vona vukwembu,
5. A a hanya hi miehleketo emiehleketweni,

6. Hi masiku a va rhangela emahlweni,
7. A yisiwa ni lomu a a nga ku rahndzi;
8. A a nga hlamuli hambu ku n'unun'uta,
9. A landzelela a pfale nomo,
10. A khensa ntsena loko ri xa ri pela.

11. Yena a a hambanile na hina va vutivi,
12. A a tshama a tsakile hinkwawo masiku,
13. Nghohe yakwe a yi halata ntsena ntsako,
14. Ku n'wi nyika ximarha a swi fana na ku n'wi ha tilo,
15. Mahlo ya yena a ya ri ya lava va vonaka.

16. Siku rin'wana ra madambi;
17. Mahlo yakwe yo pfulekiyani
18. A vona tilo, a vona misava ...
19. A vona ni mabofu yo fana na yena,
20. Mbilu yakwe yi halahala xifuva.
21. Mhaka leyi yi tlhavile lavo tala,
22. Ngopfu lava a va n'wi rhangela,
23. Phela a va n'wi dyeleta loko a nga si vona,
24. A hundzukile xandla xo tundza hi xona,
25. Namuntlha u karhi ku pfuwa ridaka ku pfuna lava nga voniki.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a tshilkeleriwaka hikokwalaho ko pfumala vutivi na vutlhari. Munhu loyi u kumeka a xanisiwa hikokwalaho ka mpfumaleko wo kota ku hambanyisa swo biha na leswinene. Munhu u xanisiwa hi lava va nga na vutivi na vutlhari laha a tshamaka kona ku fikela loko na yena a tlhariha ku tlula mpimo kutani a sungula ku vona lava a va ri xileswi a ri xiswona eku sunguleni. Mutsari u seketela mhaka leyi loko a ku:

1. Yena u velekiwe a nga voni,
2. Mahlo yakwe a ya ri swandleni swakwe,

Mitila leyi yi tiyisisa ku va munhu loyi a tswariwile a ri hava vutivi na vutlhari. Mpfumaleko lowu wu endla leswaku munhu loyi a xanisiwa no tshikeleriwa ku fikela loko mutsari a kombisa ku vilela hi mhaka leyi.

2.3.7 **Nyimpfu** (1981:24)

1. Ku bokoxela eka yoa i xiyila,
2. Ntumbuluko wu yi tikirhete mbilu ya ribye,
3. Xa yona i ku tshova nhamu yi miyela,
4. Yi pulutela yi khondla swandla,
5. Mangava ya hundzukile gadi ra vuswa.

6. Yi vonile ting1.uva ti tsutsuma,
7. Yi vona vatukulu va wav a morha,
8. Yi navela ku xinga ntukulu yi halalata,
9. Yi vona maxaka ya tshundzumuriwa minhlana hi swimoko,
10. Yi khotsa nhamu yi miyela.

11. Vatkulu va yona a va rilanga siku ra kona,
12. Ku rila a ku to va ku tlula nawu wa vunyimpfu,
13. Rifu ni vutomi i xilo xin'we eka yona,
14. Vukari bya yona byi kamulutiwa hi tinhompfu,
15. Mahlo ya yona i xihlahla lexi pfurhaka.

16. Ximoko xa murisi xi hlulekile ku tirha ntirho,
17. Murisi u thomojerile u karhele,
18. Yona yi khotsa nhamu yi miyela,

19. Yi dzidzirile a ya ha twi nchumu,
20. A yi hambananga ni Xinyimpfana.

Xitlhokovetselo lexi xi kombisa ku va mutsari a vilerisiwa hi ku xanisiwa ka munhu wa mahanyelo lamanene hi n'wini wa yena. N'wini wa yena u tsandzeka ku vona vunene bya yena hikokwalaho ka ku siveriwa hi swin'wana na swin'wana. Hikokwalaho mutsari a nge:

1. Ku boxeketa eka yona i xiyila,
3. Xa yona i ku tshova nhamu yi miyela,

Laha mutsari u kombisa leswaku hambiloko munhu a xanisiwa hi n'wini wa yena a nga vuli nchumu, wo miyela a ku whi, a hetelela hi ku rhomba ongeti i khomba.

2.3.8 **Murisi ni ntlhambi** (1981:32)

1. Ntlhambi wu dya tshanga,
2. Dyambu rib a thavathava,
3. Le ndlwini timbita ti xipile hi masi;
4. Marhole ya file marito hi ku rila,
5. Tinkuzi ti helele hi mano ni ntamu.

6. Murisi u humelela a khome thunga ni ridzhwa;
7. Xa yena i masi ni ntswamba,
8. Phela yena byanyi a nga dyi,
9. Ra yena ra pandza khwiri,
10. Xivala xi akiwile hi khumbi ra nsimbi.

11. Ku ringeta ku phohla ku to va ku tisunga,
12. Letikulu ti mandzele mikhamu swisutini;
13. Byanyi le handle huhele swa rithavula,
14. Hinkwato ti yimisa tinhamu ti femba leswi taka ni moya,

15. Xikandza xa murisi i nketana hi ku hlandzuka.
16. Tinkuzi ti sungula ku visingarisa swikandza;
17. Xikarhi ka xivala ti hlanganisa magomo to hleva nhlevo,
18. Tihlo ra murisi ri lw xikarhi ka tona;
19. Hi xa mundzuku u ta ni “muchini” wa leti karhataka,
20. Vununa bya tona byi dyiwa hi misava.
21. Tinkomazi ni tinkavi tona ri lele,
22. Phela tona se ti toloverile,
23. Ti xurhisiwa ntsena hi risema ra quva,
24. Mathokazi ni maduna i vuyimayima,
25. Swi nyakapfarisa swikandza swi phoma xikhuvi.
26. Ndlala yi mbumbuxile xinakulobye,
27. Ntlhambi wu sungule ku gomolana hi xiwona,
28. Murisi u tshemba Bantomu na Mpebvu,
29. Tona ti tiva rito ra murisi,
30. Hi muhwani u ti pfulela ti dya mahlanga ti ri toxo.

Mutsari hi xitlhokovetselo lexi u kombisa ku vilela hikowalaho ka ku xanisiwa ka vanhu hikokwalaho ka ntshikelelo wa mfumo lowu wu nga ku fumeni. Mfumo lowu wu va vangela ku xiphiso xa le miehlekweni. Vanhu lava va hetelela va tikomba va ri lava nga hanyangiki exikarhi ka van'wana vanhu hikokwalaho ko tshikileriwa siku na siku. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nga laha hansi:

1. Ntlhambi wu dya tshanga,

2.3.9 Tinyenyana (1981:33)

1. Xana swinyenyana ni swiharhi swi na wo makaya?
2. Mindzilekano ni migodi ya nsuku?
3. Va ka hina swa vavisa ...
4. Ku vona nyenyana yi vembavemba empfhukeni,
5. Ku yi vona yi tlula mindzilekano yi pfumala ni mutshinyi.

6. Swi ndzi hlambisa mbilu vavanuna,
7. Ku vona xindzingiri ni tuva,
8. Swi tshama swin'we swi pfumala varhangeri.
9. A swi naveri loko swi languta vanhu?
10. Loko swi vona Mutsonga, Muvenda ni Muxhosa va hambanile?
11. Swa hemba swa navela.

12. U kwihi muhlayisi wa nawu a swi hangalasa!
13. Leswi nkarhi wa ndzimo wu fikile,
14. Kambe swa ha yenga hi jakatsu ra vulolo,
15. Swi pfumelele hi mani ku khoma nhlengeletano ya xihundla?
16. Swi lava ku hi onhela swilo leswi.

17. Swivumbiwa leswo hlomula mbilu,
18. Loko ngi swi ni varhangeri,
19. Matiko ya swona ni mindzilekano,
20. A swi ta tiva vubihi bya ku tshama swin'we,
21. Swi tiva ku tidzunisa hi leswi swi nga swona.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vilerisiwa hi ku pfumaleka ka ntwanano evanhwini. Ntwanano lowu u wu vona ntsena eka swinyenyana. Hileswaku nkarhi hinkwawo swi kumeka swi ri endhawini yin'we, swi endla hinkwaswo swin'we.

Ntwanano lowu wu nga na swinyenyana leswi wa pfumaleka eka vanhu lava mutsari a vilelaka hi vona. Hileswaku a va twanani laha va tshamaka kona. Mutsari u seketela mhaka leyi loko a ku:

3. Va ka hina swa vavisa ...
4. Ku vona nyenyana yi vembavemba empfhukeni,
5. Ku yi vona yi tlula mindzilekano yi pfumala ni mutshinyi

Mitila leyi yi kombisa ku va swinyenyana swi nga beriwi mindzilekano. Hileswaku swi ya kun'wana na kun'wana laha swi lavaka kona. Vanhu hi vona lava va beriwaka mindzilekano leswaku va ta kota ku va fuma.

2.3.10 **Mafelasopo** (1981:35)

1. U file bya nyimpfu,
2. A vambiwa xihambanini xa ntima,
3. A fa rifu ra ntima a fela swidyoho swa ntima,
4. A landzuriwa hi maxaka ni vanghana,
5. Yena a vumbiwile hi vumba ra ntima,
6. Swirhengele swakwe swi nyikiwile maxaka yakwe,
7. Lawu rakwe i xixanga xa vavuti.

8. Yena a hambanile ni misava,
9. A a tswaleriwe vutomi bya rifu,
10. A a ri mhamba ya vafi lava hanyaka,
11. Kambe misava yi n'wi kumile a ri xiwelo eka yona,
12. Mahlweni ka Pilato a kumiwa a ri hava nandzu,
13. Va tama va kombela ku ntshunxa Barbasa.

14. U wile bya nsusu wa xisisi,

15. Huwa yi ngulumela emfungwe,
16. Nguvu ya tempele ya ntima yi handzuka,
17. Vafi lava hanyaka va pfuka,
18. Dyambu ri dzhwihala, tityeleti ti wa.

19. Hina hi timbhoni ta ku wa ka yena,
20. Hi nyangile mbanga ya tlhari nsamboko,
21. Hi hoxile buwa esirheni ra yena,
22. Vito rakwe i xihlambanyiso xa swidyondzi,
23. U rhukanile vuhosi bya mata-xihaha.

Hi xitlhokovetselo lexi mutsari u vilerisiwa hi ku dlayiwa ka munhu, a dlawela ku lwela tshunxeko wa Vantima. Hileswaku Valungu a va ta tsaka ngopfu kumbe ku rhandza swinene munhu loyi loko a miyela a nga vuli nchumu hi ku xanisiwa ka Vantima laha misaveni. Hikokwalaho mutsari a nge:

1. U file bya nyimpfu,
3. A fa rifu ra ntima a fela swidyoho swa ntima,

Mitila leyi yi kombisa ku va munhu loyi a dlayiwile ku ri hava nandzu. Hileswaku a fela swidyoho swa van'wana.

2.3.11 Emahosi ka yindlu ya n'wankumi (1981:49)

1. Emahosi ka yindlu ya n'wankumi,
2. Ku ni bakwanyana leri akeriweke nandza,
3. Vutomi bya yena byi beriwe ndzilekano,
4. U hanya byakwe a ri yexe,
5. Voko rakwe u ta ri vona ku suka engoleni ku fika emahosi.

6. U dya masalela, marha ni xikoko.
7. Vutomi byakwe byi pereteriwe engubyeni ya n'wini,

8. N'wini u ni mbyana, ximanga na huku,
9. Yena i mbyana ya vumbirhi,
10. U tidzunisa hi ntirho wakwe.
11. Hi masiku u hlengeleta a chulula.

12. Timbita na mikombe swi tiva yena,
13. Swakudya i swa yena loko swa ha ri swimbisi,
14. Loko swi vupfile swi ni vini,
15. N'wini u rivele tintiho leti xekeleleke,
16. Meno yakwe ya fihla vukarhi bya mbilu.

17. Ku Khazamula u to twa maxaka yakwe,
18. Le mahosi u vitiwa "boyi".
19. Vununa byakwe byi dumeriwile,
20. U hlawula marito loko a vulavula ni n'wini,
21. U titsongahata eka hinkwaswo,
22. Eka hinkwaswo u tivona nandzu.

23. Vutomi bya ku risiwa byi n'wi tlurisile nawu,
24. U tlurile nawu wa vumbhisa ni wa vuoswi,
25. Nsati wa xuma n'wankumi u ala no n'wi vona,
26. Vusweti byi n'wi hundzule ricece,
27. Swimunyu swi n'wi rivata maxangu.

28. Byanyi bya rihlaza ni mirhi ya swiluva,
29. Swi bombisile muti hi vubombi bya nkorhoki,
30. Swi kombisa vuswikoti bya ntukulu wa Gaza,
31. U karhi ku vuyetela hi tintiho, ku tsakela ku vona n'wini a tshama a tsakile.

32. Namuntlha Khazamula u kwala kaya,
33. Mongo va xokorile ku sale xikangalafula,
34. Ku pfumaleka ni mbuti ya ririmi ra rihlaza,
35. Misava ni tilo swi kumile ngoti yo kokelana,
36. Tinhlole ti ba valoyi.

37. Lava buku va n'wi tiyisa nhlana,
38. Va n'wi byela timhaka ta Abraham,
39. Va n'wi byela ta Lazaro ni xifumi,
40. Hina hi yimerile ntsena ku rila ka nsimbi,
41. Hi ta vungavunga hi ya hisa.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku vilela hi mutirhi loyi a xanisiwaka hi munhu loyi a nga n'wi thola. Leswi swi vangwiwa hileswi mutholi loyi a a ri xifumu. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

1. Emahosi ka yindlu ya n'wankumi,
2. Ku ni bakwanyana leri akeriweke nandza,
3. Vutomi bya yena byi beriwe ndzilekano,

Mitila ya 1 na 2 yi kombisa ku va munhu loyi a etlela endhawini leyi nga fanelangiki. Ntila wa 3 wu kombisa ku va mutirhi loyi ku ri na tindhawu leti a nga pfumeleriweki ku nghena eka tona.

2.3.12 **Mpfundla** (1981:58)

1. Wu bulumuxiwile hi magavari ya muhloti.
2. Mpfundla wo pfumala xiyala ni mavulukutsu,
3. Vuhloti byo jula migiva na vuhiri,
4. Mpfundla wu huhurise timbyana ta muhloti,
5. Muhloti u karihile bya nkuzi ya mamba.
6. Xilawu i marhumbi hi vurhurhi,

7. Ku seke ntsena xihlambanyiso-madyisa-mbitsi,
8. Mimpfundlakulobye yi yimisile tindleve hi nchavo,
9. Kumbe vurhurhi lebyi a byi ta hundzuka dyondzo,
10. Dyondzo yak u chava ku pfumelela ku phohla ka miehleketo.

11. Timbyana ta muhloti ti lahlile vuthala,
12. Ti yime ximhandzi eribuweni ra nambu,
13. Ku na riwa exikarhi ka tona ni mpfundla,
14. Vumbhoni bya mikondzo byi komba tlhelo leriya,
15. Kambe vaaki va tiko leriya a va dzahisani fole na muhloti.

16. Mpfundla wu fanele ntsena ku tidyondzisa kaya lerintshwa,
17. Kaya ro pfumala nyinii, rharhe kumbe xaka,
18. Kaya ro pfumala mphahlo ni gandzelo ra timhamba,
19. Kaya ro pfumala masirha ni vafi va mimpfundla,
20. Laha ku anakanya manana swi ngo fana ni ku vukula sirha.

21. Byanyi bya rihlaza byi andlarile tinbala,
22. Byi phurumuriwile byi funengeta switsunga,
23. Kambe hinkwaswo i milorho,
24. Loko dyambu ri tlhava ri ya pela kaya ri nga vonaki,
25. Wu bulumuxiwile hi timbyana ta muhloti.

Xitlhokovetselo lexi xi kombisa vutlhari lebyi vaxanisiwa kumbe vabohiwa va nga byona, byo kota ku balekela vaxanisi va vona. Hi vutlhari lebyi va kota ku baleka emakhotsweni, va balekela vaxanisi va vona. Mutsari u seketela mhaka leyi loko a ku:

1. Wu bulumuxiwile hi magavari ya muhloti,

6. Xilawu i marhumbi hi ku rhurha,

Mitila leyi yi kombisa ku va vabobiwa va tshamela ku hlotiwa bya swiharhi hi maphorisa ya mfumo lowu wu nga eku fumeni ku katsa ni ku va va tshamela ku rhurharhurha hikokwalaho ka ku chava ku khomiwa va ya pfalleriwa ejele.

2.3.13 **Muhlwa** (1987:1)

1. In ntungu!
2. Hi dye naxo!
3. I ngoma yo pfumala murhuli;
4. Hi to swi yini?
5. Hi endla yini?

6. Tindlu ti muhliwile hi muhlwa-
7. Tiko ra Afrika i switshuka ntsena;
8. Hi hava ni ko fihla swilemu swa miehleketo
9. Wu kona ni le rhumbyini ra mbeleko;
10. Wu nyenyana ni phuphu ya ntima.

11. Xinkotiri xi hlulekile ku tirha ntirho;
12. Wu tshutela vuxungu bya xikontiri xa ntima;
13. Wu munyile vun'we bya yindlu ya ntima;
14. Lwangu ra ntshembo ri voyamile;
15. Siku na siku wu vumbeleta ntshava.

16. Yo! Masiku ya hina!
17. Misava ya hina;
18. Tiko ra hina;
19. Vun'we bya hina;

20. Swi pomeriwe hi muhlwa.
21. Le Ghana Nrumah u be nyandayeye;
22. Kenyata u hlaverile a ri Kenya;
23. Kaunda a ku a na mina ndzi nghenelwe;
24. Mashele na Mugabe va ku: "mihlolo!"
25. Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya wona.
26. Wu munyile ntundwana wa vukosi;
27. Wu dyile mbilu ya vumunhu
28. Wu dyile mano;
29. Wu tima switiko swa mindyangu
30. W ta hetelela hi ku muhlana.
31. Wu vengana ni ribye ro hatima;
32. Wu hava n'anga;
33. Wu hlule mimphahlo ni ku vulavula;
34. Wu lava xindzuvo xa mona wa tihanyi;
35. I ntungu.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku xanisiwa ka Vantima va xanisiwa hi tinxaka timbe. Vanhu lava va va xanisa na le tikweni ra vona handle ka nandzu. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

1. I ntungu!
2. Hi dye naxo!
3. I ngoma yo pfumala murhuli,
4. Hi to swi yini?
5. Hi endla yini?

Eka xitlhokovetselo lexi muhlwa wu yimela Valungu. Ku nghena ka Valungu laha tikweni swi vangerile Vantima nxaniseko, laha va hetelalaka va nga ha swi tivi leswaku va nga endla yini. Vanhu lava va swi tiva leswaku hambu vo rila hilaha ku nga heriki ku hava loyi a nga ta va lamulela eka nxaniseko lowu va langutaneke na wona.

2.3.14 Vukosi bya ka Gaza (1987:2)

1. Dzovo ra vukosi ri dyiwile hi tinsumbha,
2. Tihunyi ta xitiko xa vukosi ti tlhengukile;
3. Miti ya tihosi ta tolo i marhumbi,
4. Nhova yi dyile mitirho ni mavito ya tona,
5. Swikwembu swa vutsongo swi tifularhele.

6. Vukosi bya ka Gaza.
7. Swikwembu swa vukosi mi tifihle kwihi?
8. Hlometelani mi vona mavonavona;
9. Bombo ra tshukeleni ri tshunyeta rimitsu renu;
10. Vukosi bya namuntlha i vukosi-vito.

11. Gaza, pfuka u tivona;
12. Ololoxa marhengwe ya vukosi bya namuntlha,
13. N'we swikwembu hi rhumeleni Nghunghunyana na Mawewe tihosi,
14. Va ta lumula vukosi bya namuntlha eveleni ra vudyeleti,
15. Kumbe a hi ta swi kota ku yimbelela "mitirho ya vulavula."

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi tlhelo ra mafumele ya tihosi ta sweswi, yo hambana na ya tihosi ta khale. Mafumelo ya sweswi a yo va nchumu hikuva

vafumi va kona hi lavo rhandza mali ku tlula mpimo. Timhaka ta vona hinkwato ti biwa hi makatla, hileswaku va tshama hi tona. Mutsari u ri:

1. Dzovo ra vukosi ri dyiwile hi tinsumbha,
2. Tihunyi ta xitiko xa vukosi ti tlhengukile,
4. Nhova yi dyile mintirho ni mavito ya tona,

Eka ntila wa 1, ku dyiwa ka dzovo ra vukosi hi tinsumbha swi kombisa ku va dzovo leri ri nga ha ri kona ekusuhi na tihosi leti. Ntila wa 4 wu kombisa ku va miti ya tihosi leti yi hundzukile marhumbi.

2.3 15 **Milawu** (1987:10-11)

1. Ndzi ta swi kotisa ku yini ku yi landzelela?
2. Ndzi famba bya mati ndzi hambuki?
3. A hi khume; yi tele.
4. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,
5. Yi hundzuke swirmbana etshangaveni ra mina.

6. A ndzi rhambiwangi etsimni,
7. Swona a ndzi ta rhambiwa nzi mani?
8. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,
9. Ndza swi tiva swa ku tsakisa,
10. Ku ndzi vona ndzi khuguka nzi wa.

11. A ndzi rhambiwangi etsimeni,
12. Kumbe ingi ndzi va tsundzuxile,
13. Ndzi va komba matshangava ya mina,
14. Ndzi va komba ni ndzilekana wa mina,
15. Ndza swi tiva swa va tsakisa.

16. Ndza hluleka ku yimbelela,
17. Ndzi yimba Hosana, Hosana n'wana Dhavida,
18. Kumbe ndzi vula Amen?
19. Na leya khume a ndzi si yi heta,
20. Milawu.

21. Ndza ringeta ku yi landzelela,
22. Swona mfumo wa kona i n'wana mani?
23. U nga ndzi holoveli loko ndzi va ni marhengwe,
24. Loko ndzi dedeleka nzi wa,
25. Ndzi ta va ndzi wela eku ringeteni.

26. Xibalo xa "Muzila" ndzi hakele khale,
27. Timbyana hi tona a ndzi rivele ku I "thelela".
28. Ndzi yimele ndzi xavisa xihon'wana,
29. U nga ndzi nghaniseli "dekifali" ndza kombla,
30. I nandzu wa mani kasi?

31. A wu ndzi rhambanga ehubyeni ya wena,
32. O! na wena u ri a wu na nandzu?
33. Nandzu wu na mina ke?
34. Hikuva ndzi tlurile nawu wa timbyana,
35. Wena leya khume wa yi landzelela?

Mutsari u vilerisiwa hi ku tala ka milawu ya mfumo, leyi vanhu va faneleke ku yi landzelela loko va ri karhi va hanya laha tikweni. U ri milawu leyi yi tele ku tlula mpimo naswona vanhu va tlhela va tsandzeka ku yi landzelela. Mutsari u seketela mhaka leyi hi ndlela leyi:

3. A hi khume, yi tele,

4. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,

Laha henhla mutsari u tiyisisa ku va milawu leyi yi tele swinene hileswi yi engeteriwaka siku rin'wana na rin'wana.

2.3.16 **Xikandza xa ndlala** (1987:13)

1. Marhambu ya ntima ya lo dlu,
2. Ya bohleriwile enyameni hi ngoti yo lala;
3. Nyamanyana yo vuna yi phatsamile eka wona;
4. I mani wa mbilu ku va hoxela buwa?
5. U nga vutisi mina.

6. Mundzuku a nga rhwalelangi nchumu,
7. Va byele hi botere na xinkwa;
8. Va ta ku sondzolota hi mahlo yo pfumala ntshembo,
9. Eka vona botere na xinkwa i norho;
10. Vana lava i vana va Afrika.

11. Vakokwa wa vo va va lwile tinyimpi ta misava,
12. Va wa hi fumu va konya bya tinhenha,
13. Lava Poneke va vuyisa masirha ekaya,
14. Ntshembo wa vona a ku ri "tilo" ra vatukulu,
15. Xana mihloti ya vatukulu ya ri fikisa hungu?
16. Siku na siku,
17. Mixo, madyambu!
18. Va tsutsumela emataleni ya ka masipala,
19. Ku ya rholela rikoko ra xinkwa
20. Va vutlelana ni timbyana ta mikwavutlu.

21. Endzhaku ka ntlhanu wa malembe,
22. Va tsutsumela etindhawini to hlawulela,
23. Va tshembisiwa Kanana na Edeni,
24. Switlakati leswi;
25. Mi lo rivariwa hi mumbi?

Mutsari u kombisa ku xaniseka ka Vantima hikokwalaho ko dlawa hi ndlala. Mfumo wu tikomba wu nga lavi ku twa nchumu hi vona kasi hi hala tlhelo na lava va nga na swa vona a va swi tsakeli ku va pfuna, vo va languta ntsena loko va lava leswaku va va tirhela hi nkarhi wolowo, va hetelela va va hakela hi mali yo ka yi nga nyawuli. Hikokwalo mutsari a nge:

1. Marhambu ya ntime ya lo dlu,
3. Nyamanyana yo vuna yi phatsamile eka vona,

Ntila wa 1 wu kombisa ku va Vantima va hlawuriwa eka swo tala ku katsa na ku va va ondzile na ku xaniseka ku tlula mpimo.

2.3.17 **Hina ke Yehovha?** (1987:20-21)

1. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta ku tumbuluka ka misava,
2. Ndzi twile ku vuriwa ‘ a hi endleni munhu hi xivumbeko xa hina’
3. Xana Wantima na yena i xivumbeko xa N’wina”
4. Yehovha!
5. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tinxaka eBibeleni,
6. Vantima na vona i rixaka?
7. Yehovha!
8. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta ku pfuka ka vafi,
9. Va ta pfuka vafi va Vantima?

10. Yehovha!
11. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tihela,
12. Ti ndleriwe Vantima ntsena?

13. Yehovha!
14. Ndzi twile xitshembiso xa tilo,
15. Na hina hi lulamerile ku nghena?

16. Yehovha,loko swi ri tano yehovha,
17. A ku dzunisiwe vito raku,

18. Amen.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vilerisiwa hi ku tshikeleriwa ka Vantima. Mutsari u hetelela a vutisa leswaku leswi va endliwaka swona xana va nga va ri vanhu na vona ke? Hileswaku maxaniselo na matshikelelo ya kona i swa xiyimo xa le henhla, lexi endlaka leswaku va nga ha swi tivi leswaku va dyohe yini eka Xikwembu. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

2. Ndzi twile ku vuriwa: 'a hi endleni munhu hi xivumbeko xa hina',
3. Xana Wantima na yena i xivumbeko xa n'wina?

Mitila leyi yi kombisa leswaku Vantima a va tekiwa ongeti vona a hi vana va Xikwembu, ku ri hi ku va vumbiwile hi xona.

NDZIMA YA 3

3. NKANELO WA VUTLHOKOVETSERI BYA MBILELO

3.1 Manghenelo

Hilaha hi kombiseke hakona laha henhla, swithokovetselo swa Magaisa ku ya hi ku hambana ka matsalwa ya yena swi kombisa ku vilela hi matlhelo yo hambanahambana mayelana na vutomi bya vanhu. Eka xitlhokovetselo xin'wana na xin'wana ku ta va ku ri karhi ku hlamuseriwa swihluvi swa mbulavulo swo hambana leswi Magaisa a nga swi tirhisa ku paluxa hungu ra yena eka matsalwa hamambirhi.

3.2 Nxopaxopo wa swithovetselo swa mbilelo eka tsalwa ra Xikolokolo nguvu ya Pitori (1987)

3.2.1 Muhlwa (1987:1-2)

1. In ntungu!
2. Hi dye naxo!
3. I ngoma yo pfumala murhuli;
4. Hi to swi yini?
5. Hi endla yini?

6. Tindlu ti muhliwile hi muhlwa-
7. Tiko ra Afrika i switshuka ntsena;
8. Hi hava ni ko fihla swilemu swa miehleketo
9. Wu kona ni le rhumbyini ra mbeleko;
10. Wu nyenyana ni phuphu ya ntima.

11. Xinkotiri xi hlulekile ku tirha ntirho;
12. Wu tshutela vuxungu bya xikontiri xa ntima;

13. Wu munyile vun'we bya yindlu ya ntima;
14. Lwangu ra ntshembo ri voyamile;
15. Siku na siku wu vumbeleta ntshava.

16. Yo! Masiku ya hina!
17. Misava ya hina;
18. Tiko ra hina;
19. Vun'we bya hina;
20. Swi pomeriwe hi muhlwa.

21. Le Ghana Nrumah u be nyandayeye;
22. Kenyata u hlaverile a ri Kenya;
23. Kaunda a ku a na mina ndzi nghenelwe;
24. Mashele na Mugabe va ku: "mihlolo!"
25. Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya wona.

26. Wu munyile ntundwana wa vukosi;
27. Wu dyile mbilu ya vumunhu
28. Wu dyile mano;
29. Wu tima switiko swa mindyangu
30. W ta hetelela hi ku muhlana.

31. Wu vengana ni ribye ro hatima;
32. Wu hava n'anga;
33. Wu hlule mimphahlo ni ku vulavula;
34. Wu lava xindzuvo xa mona wa tihanyi;
35. I ntungu.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u tirhisile muhlwa ku yimela Valungu lava va taka hi le matikweni mambe. Ku fika ka vona laha Afrika-Dzonga, va fikile no xanisa Vantima hilaha ku nga heriki, va rivala leswaku hi rin'wana ra masiku vutomi byi ta va jikela. Hikokwalaho mutsari a nge:

1. I ntungu!
2. Hi dye naxo!
3. I ngoma yo pfumala murhuli

Eka ntila wa 1, mutsari u kombisa ku va Valungu va tile laha tikweni ra Afrika-Dzonga, Vantima va nga ehleketanga nchumu. Va sungule ku xalamuka loko se va va fuma hi ku va xanisa ni ku va va rhurhisa ku ya tshama lomu vona va lavaka kona. Xivulavulelo xa "Hi dye naxo", xi kombisa leswaku hambu vo swi rhandza ka njhani ku endla leswaku swilo swa vona swi tlhelela evutshan'wini bya swona a swi nge he koteki na siku na rin'we. Hi ntila wa 3, mutsari u kombisa hi ku hetiseka leswaku ku hava na munhu na un'we loyi a nga va pfuna eka leswi va nga hlanguana na swona hi nkarhi lowu.

Ku xaniseka loku ku endla leswaku va tshamela ku rila nkarhi hinkwawo hikokwalaho ka ku xanisiwa no tshikeleriwa emiehleketweni ya vona. Ku rila loku ku tikomba eka mitla leyi yi landzelaka:

16. Yo! masimu ya hina!
17. Misava ya hina;
18. Tiko ra hina;
19. Vun'we bya hina;
20. Swi phomeriwe hi muhlwa.

Riencisi ra yo, eka ntila wa 16, ri kombisa ku hlamala ka Vantima loko va ri karhi va tekeriwa masimu, misava na tiko ra vona hi Valungu laha Afrika-Dzonga. Ku hangalasiwa ka vona leswaku va tshama laha va nga ta xaniseka swinene ku kombisiwa hi ntila wa 20. Ku va swilo swa vona swi phomeriwe hi muhlwa, swi kombisa ku va va ri ku va phangeleni kumbe ku va tekeleni ka swona hi nkanu ya marahani.

Loko va swi vonisa leswi va tele hi miehleketo yo dlaya lava ingi a ku ri varhangeri va Valungu lava, leswaku va ta kota ku sala va nga ha xanisiwi ni ku tekeriwa swa vona. Leswi swi tikomba eka ntila lowu nga laha hansi loko mutsari a ku:

26. Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya vona.

Hileswaku handle ko dlaya hosi leyi, swilo swa vona a swi nga ta kota ku tshamiseka. Mutsari u tlhela a ku:

27. Wu dyile mbilu ya vumunhu;

28. Wu dyile mano;

Eka mitila leyi yi nga laha henhla mutsari u tirhisile vumunhuhati ku munhuhata muhlwa lowu ku kombisa ku va wu onhile swinene. Ku onha ka vona ku tikomba eka ntila wa 28, lowu wu kombisaka ku va miehleketo ya munhu yi nga ha tirhi kahle hikokwalaho ka ku tikiseriwa vutomi ku ri hava nandzu.

3.2.2 **Milawu** (1987:11)

1. Ndzi ta swi kotisa ku yini ku yi landzelela?
2. Ndzi famba bya mati ndzi hambuki?
3. A hi khume; yi tele.
4. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,
5. Yi hundzuke swirmbana etshangaveni ra mina.

6. A ndzi rhambiwangi etsimeni,
7. Swona a ndzi ta rhambiwa ndzi mani?
8. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,
9. Ndza swi tiva swa ku tsakisa,
10. Ku ndzi vona ndzi khuguka nzi wa.

11. A ndzi rhambiwangi etsimeni,
12. Kumbe ingi ndzi va tsundzuxile,
13. Ndzi va komba matshangava ya mina,
14. Ndzi va komba ni ndzilekana wa mina,
15. Ndza swi tiva swa va tsakisa.

16. Ndza hluleka ku yimbelela,
17. Ndzi yimba Hosana, Hosana n'wana Dhavida,
18. Kumbe ndzi vula Amen?
19. Na leya khume a ndzi si yi heta,
20. Milawu.

21. Ndza ringeta ku yi landzelela,
22. Swona mfumo wa kona i n'wana mani?
23. U nga ndzi holoveli loko ndzi va ni marhengwe,
24. Loko ndzi dedeleka nzi wa,
25. Ndzi ta va ndzi wela eku ringeteni.

26. Xibalo xa "Muzila" ndzi hakele khale,
27. Timbyana hi tona a ndzi rivele ku I "thelela".
28. Ndzi yimele ndzi xavisa xihon'wana,
29. U nga ndzi ngheniseli "dekifali" ndza kombla,
30. I nandzu wa mani kasi?

31. A wu ndzi rhambanga ehubyeni ya wena,
32. O! na wena u ri a wu na nandzu?
33. Nandzu wu na mina ke?
34. Hikuva ndzi tlurile nawu wa timbyana,
35. Wena leya khume wa yi landzelela?

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vilerisiwa hileswi Valungu va fumaka Vantima hi ku va tikisela swinene hi milawu yo tala leyi va tsandzekaka na ku yi landzelela. Leswi swi endla leswaku va va na swiphiso swa le miehlekweni. Leswi swi seketeriwa hi mutsari loko a ku:

1. Ndzi ta swi kotisa ku yini ku yi landzelela?
2. Ndzi ta famba bya mati ndzi nga hambuki?
3. A hi khume, yi tele,
4. Siku na siku ku tswariwa yintshwa,
5. Yi hundzuke swirimbana etshangaveni ra mina

Milawu leyi hambileswi yi nga tala, MuAfrika u boheka ku yi landzelela. Ntila wa 4, wu kombisa ku va milawu leyi yi engeteriwa siku rin'wana na rin'wana, swi nga swona swi endlaka leswaku va tsandzeka no yi landzelela. Ntila wa 5 wu kombisa leswaku hambi munhu o swi lava ka njhani a nge swi koti ku yi fularhela hikokwalaho ko ehleketa leswaku nkarhi wun'wana ku ringeta swona swi nga vanga rifu a nga ehleketanga nchumu.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

16. Ndza hluleka ku yimbelela.
17. Ndzi yimba Hosana, Hosana n'wana Davhida.
18. Kumbe ndzi vula Ameni?
19. Na leya khume a ndzi si yi heta,
20. Milawu.

Hi mitila leyi mutsari wa ha kombisa ku va milawu leyi yi tswariwaka siku na siku yi tale ku tlula mpimo ku ri ku na leya khume, yo sungula a nga si vekela enhlokweni hinkwayo ka yona.

Ku fika ka Valungu laha Afrika-Dzonga ku endle leswaku swilo swo tala swi cinca swinene. Vantima a va therisiwa na leswi a va nga fanelanga ku swi thelela hi ku ya hi ndhavuko wa vona va nga si fumiwa hi Valungu. Ku cinca loku ku tikomba eka mitila leyi yi landzelaka:

26. Xibalu xa "Muzila" ndzi hakele khale,
27. Timbyana hi tona leti a ndzi rivele ku ti "thelela."
28. Ndzi yimele ndzi xavisa xihon'wana.
29. U nga ndzi ngheniseli "dekifali" ndza kombela,
30. I nandzu wa mani kasi?

Mitila ya 26 na 27 yi kombisa ku va hi Xilungu swilo leswi munhu a nga na swona swi theleriwa hinkwaswo. Vanhu va khale a va nga swi tivi leswaku timbyana na tihomu swa theleriwa. Va sungula ku swi lemuka hi nkarhi wolowo Valungu va nga fika etikweni, va sungula ku endla leswaku Vantima va hanya ku fana na vona. Leswi a swi karhata Vantima swinene hikuva a va sungula ku xavisa na swifuwo leswi a va tshembele eka swona. Endlelo leri a va boheka ku ri landzelela hambileswi a ri va tikela swinene. Mhaka ya xibalo yona a va yi tiva khale na khale hikuva a yi endliwa. A vo hlamarisiwa ntsena na hi ku theleriwa ka timbyana na swifuwo leswin'wana hikuva vona a ku nga ri ndhavuko wa vona.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

32. O! na wena u ri a wu na nandzu?
33. Nandzu wu na mina ke?
34. Hikuva ndzi tlurile nawu wa timbyana,
35. Wena leya khume wa yi landzelela?

Hi mitila leyi mutsari u kombisa ku va na vona Valungu va tsandzeka ku landzelela milawu leyi va vekeke yona hikuva na leya khume yo sungula na vona a va siyi tiva.

3.2.3 Xikandza xa ndlala (1987:13)

1. Marhambu ya ntima ya lo dlu,
2. Ya bohleriwile enyameni hi ngoti yo lala;
3. Nyamanyana yo vuna yi phatsamile eka wona;
4. I mani wa mbilu ku va hoxela buwa?
5. U nga vutisi mina.

6. Mundzuku a nga rhwalelangi nchumu,
7. Va byele hi botere na xinkwa;
8. Va ta ku sondzolota hi mahlo yo pfumala ntshembo,
9. Eka vona botere na xinkwa i norho;
10. Vana lava i vana va Afrika.

11. Vakokwa wa vo va va lwile tinyimpi ta misava,
12. Va wa hi fumu va konya bya tinhenha,
13. Lava Poneke va vuyisa masirha ekaya,
14. Ntshembo wa vona a ku ri “tilo” ra vatukulu,
15. Xana mihloti ya vatukulu ya ri fikisa hungu?
16. Siku na siku,
17. Mixo, madyambu!
18. Va tsutsumela emataleni ya ka masipala,
19. Ku ya rholela rikoko ra xinkwa
20. Va vutlelana ni timbyana ta mikwavutlu.

21. Endzhaku ka ntlhanu wa malembe,
22. Va tsutsumela etindhawini to hlawulela,
23. Va tshembisiwa Kanana na Edeni,
24. Switlakati leswi;
25. Mi lo rivariwa hi mumbi?

Ku fika ka Valungu laha Afrika-Dzonga swi endlile leswaku matshamelo ya Vantima ya cinca swinene. Leswi swi endla leswaku mutsari a vilela hi maendlelo lama hi ndlela leyi:

1. Marhambu ya ntima ya lo dlu,
2. Ya boheleriwile enyameni hi ngoti yo lala;
3. Nyamanyana yo vuna yi phatsamile eka wona;
4. I mani wa mbilu ku va hoxela buwa?

Ntila wa 1, wu kombisa ku va Vantima va ondzile hikokwalaho ka ku xanisiwa hi Valungu. Leswi swi kombisa leswaku a va nga dyi byi rhelela masiki hinkwawo. Eka ntila wa 2 mutsari u kombisa ku vevuka ka vona hikokwalaho ka ku tshikeleriwa ni ku xanisiwa hileswi a va sindzisiwa ku hanyisa leswi Valungu lava va hanyisaka swona.

3.2.4 **Ndzilekano** (1987:17-18)

1. U nga kali u ndzi tsundzuxa we Musamariya wa Musa,
2. Ndza wu vona ndza wu tiva,
3. Wu hingakanya nsimu ya wena nay a mina,
4. Mina ndzi rima ndzi vuya lahaya,
5. Na wena swi tano.

6. U rima mavele,
7. Ndzi rima mavele,
8. Hinkwerhu hi rima mavele,

9. Mpfla yi hi nela hinkwrrhu;
10. Vona, yi tsakamise na ndzilekana wa hina.

11. Huwelela Kunene ndzi ta ku twa,
12. A ndzi swi koti ku ku vona,
13. Byanyi bya ndzilekana byi tlhumile,
14. Byi ta hlayisa ni swilumi.
15. Nhova yi ta fohla yi dya mavele ya hina.

16. Mina a ndzi wu lavi,
17. Wena a wu wu lavi,
18. Se i ndzilekani wa mani?
19. A hi khensi mimfumo ni varhangeri va yona.
20. Ndzawu vona ndza wu tiva.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari wa ha kombisa ku tshikeleriwa ka Vantima hi Valungu hikokwalaho ka ku sindzisa leswaku va fanele va landzelela ndhavuko wa vona lowu va taka na wona hi le matikweni ya vona. Leswi swi seketeriwa hi ku va va beriwa mindzilekano ematikweni ya vona. Mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

1. U nga kali u ndzi tsundzuxa we Musamariya wa Musa.
2. Ndza wu vona ndza wu tiva,
3. Wu hingakanye nsimu ya wena na mina,
4. Mina ndzi rima lahaya,
5. Na wena swi tano.

Hambileswi Vantima khale a va tshama kule na kule, Valungu va fike va va rhurhisa, ku ya tshama endhawini yin'we. Va beriwile mindzilekano leswaku va ta kota ku vengana va nga ha twanani laha va tshamaka kona. Masimu ya vona na wona a ya ri ni mindzilekano leyi a yi hambanyisa ya vona na ya Vantima.

3.2.5 Hina ke Yehovha (1987:20-21)

1. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta ku tumbuluka ka misava,
2. Ndzi twile ku vuriwa ' a hi endleni munhu hi xivumbeko xa hina'
3. Xana Wantima na yena i xivumbeko xa N'wina"

4. Yehovha!
5. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tinxaka eBibeleni,
6. Vantima na vona i rixaka?

7. Yehovha!
8. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tindzimi,
9. Xitsonga i ririmi?

10. Yehovha!
11. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta ku pfuka ka vafi,
12. Va ta pfuka vafi va Vantima?

13. Yehovha!
14. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tihele,
15. Ti ndleriwe Vantima ntsena?

16. Yehovha!
17. Ndzi twile xitshembiso xa tilo,
18. Na hina hi lulamerile ku nghena?

19. Yehovha, loko swi ri tano yehovha,
20. A ku dzunisiwe vito raku,

21. Amen.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku vilela ka Vantima hikokwalaho ka leswi a va vona ongeti vona Xikwembu a xi va tekeli enhlokweni. Ku vilela ka vona ku vangwiwa hikokwalaho ka leswi a va tshamela ku xanisiwa hi Valungu. Mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

1. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta ku tumbuluka ka misava
2. Ndzi twile ku vuriwa, 'a hi endleni munhu hi xivumbeko xa hina'.
3. Xana Wantima na yena i xivumbeko xa N'wina?

Mitila leyi yi kombisa ku va mutsari a tiva timhaka hinkwato ta leswaku swilo hinkwaswo ku katsa na vanhu hi ku hambanahambana ka vona swi tumbuluxiwile hi Xikwembu hi nkarhi wa xona. Mutsari u tivutisa leswaku hikokwalaho ka yini Vantima va xanisiwa ongeti vona a va vumbiwanga hi xona Xikwembu. Hikokwalaho a hetelelaka hi ku vutisa leswaku Wantima yena a hi xivumbeko xa N'wina? Xikwembu xi tlhela xi vutisiwa hi mutsari hi ndlela leyi:

4. Yehovha!
5. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tinxaka, eBibeleni,
6. Vantima na vona i rixaka?

Mitila leyi yi kombisa ku va Vantima va nga tekeriwi enhlokweni ku fana na tinxaka leti tin'wana, ta le Bibeleni.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

7. Yehovha!
8. Ndzi twile ku vulavuriwa hi ta tindzimi,
9. Xitsonga i ririmi?

Mitila leyi yi kombisa ku vilela ka mutsari hikokwalaho ka leswi Valungu va nga fika no tekela tindzimi ta Vantima ebodhleleni. Leswi swi seketeriwa hi ntila wa 9, laha mutsari a vutisaka Xikwembu loko Xitsonga na xona ku ri ririmi ku fana na tindzimi tin'wana. Leswi swi kombisa ku rila ka Vantima hi xirilo lexi hlomulaka na mbilu. Hikokwalaho mutsari a hetelelaka hi ku:

13. Yehovha!
14. Ndzi twile ku vulavuriwa hi tihele,
15. Ti endleriwe Vantima ntsena?

Leswi swi kombisa leswaku Vantima a va nyefuriwa ni ku tekeriwe ehansi. A swi tikomba ongeti swilo swo biha laha misaveni swi endleriwe vona ntsena hikokwalaho ka ku tshama va ri karhi va vangeriwa swiphiqo swa le miehlekweni nkarhi hinkwawo.

3.2.5 U ganga mani? (1987:24-25)

1. Hi wihi wa wena whe munene?
2. U rhandza mani ka vona?
3. Havambirhi va vatelekele loko u va languta,
4. Va ni lunya,
5. Ndzi kombe wa wena ndzi ta n'wi tiva.

6. Ya sasekile mjaha ya yuropa,
7. Wa ya tiva mavito ya wona ya vujaha?

8. Democracy na communism,
9. A hi swona sweswo whe munene?
10. A va endleriwangi ku kanganyisa.

11. Swa yila wena munene,
12. A swi endleki u nga teki tlhelo,
13. U hlawula Yesu wa Nazareta?
14. U nga tlakusi rito va nga hi twa,
15. Hi byihi vuxaka bya yena na vona?

16. Hi ta tivonisa siku va pfukelanaka matinba,
17. Siku Communism a nga ta komba Democray hi ritiho,
18. Hi tag gova emixaxeni ya hina yo hambana,
19. Mina na wena hi hakarhe swibamu,
20. Vukati byi ta hi hambanisa.

21. Hi ta hlotana bya swihari,
22. Loko hi kumeka hi yime hi langutana,
23. Democracy na Communism va ta hi kuma ha ha bula.
24. Wa wena u ta ku karihela,
25. Wa mina yena a ndza ha vuri.

26. Ndzi ta boheka ndza ku byela,
27. Na wena swi ta ku boha,
28. Ku endla xitshembiso xa vukati,
29. U ta ndzi vavela hi xivavula,
30. Kambe a ndzi nga ku voni nandzu.

31. Ku lweriwa vukosi,
32. Vukosi bya xiddlo xa risiva,
33. Hitler na Musolin,
34. A mi gange mani?
35. Mi kume hakelo ya vunghwazi bya n'wina.

Mutsari u vilerisiwa hileswi vanhu va nga riki na ntwanano hikokwalaho ka ku va nga fani hi mafumelo. Ku hambana loku ka mafumelo hi kona ku endlaka leswaku vanhu va xaniseka va hetelela va nga tivi lexi va nga xi endlaka. Mutsari u ri:

1. Hi wihi wa wena whe munene?
2. U rhandza mani ka vona?
3. Havambirhi va vatelekele loko u va languta,
4. Va ni lunya,
5. Ndzi kombe wa wena ndzi ta n'wi tiva.

Mutsari eka xithhokovetselo lexi u kombisa ku va Valungu va tile laha Afrika-Dzonga va tele swinene. Hikokwalaho ka ku tala ka vona mutsari u hetelela a nga ha swi tivi leswaku u fanele a hlawula wihi exikarhi ka vona hikuva hinkwavo ka vona va sasekile. Hambileswi va nga ni lunya, mutsari u kombela munghana wa yena ku n'wi komba loyi a nga hlawulaka yena leswaku a ta n'wi tiva, u ri:

8. Ya sasekile majaha ya Yehovha,
9. Wa ya tiva mavito ya wona ya vujaha?
10. Democracy na Communism,
11. A hi swona sweswo whe munene?
12. A va endleriwanga ku kanganyisa.

Eka ntila wa 6, mutsari u hi nyika xivono xa leswaku majaha lama a vulavulaka hi wona ya huma eYuropa. Marito ya “Democracy” na “Communism” ya vula swilo swo hambana ku ya hi ku hambana ka mihlangano yo hambanahambana. Rito ra “Democracy” ri vula ku va mfumo wu fuma vanhu hi ku va pfumelela ku vula hinkwaswo leswi va swi lavaka eka wona. Hileswaku swilo swi endliwa hi mani na mani loyi a nga eka mfumo wolowo. Communism i mfumo wa n’wamafumayexe. Mutsari u sola ku va Valungu va tihlawulela ku fuma tiko va ri voxe naswona ePalamende ku pfumeleriwa vona va ri voxe ku nghena va lulamisa timhaka ta tiko. Leswi hi swona leswi a swi endla leswaku timhaka ta nkoka leti ti khumbaka Vantima ti nga tekeriwi enhlokweni.

Mutsari eka xitlhokovetselo lexi u tlhela a kombisa leswaku hi rin’wana ra masiku ku ta lwiwa ku lweriwa tiko ra Afrika-Dzonga hikokwalaho ka leswi Vantima va xanisiwaka swi nga pfi swi hela. Mutsari u swi veka kahle eka ndzimana leyi yi landzelaka:

21. Hi ta tivonisa siku va pfukelanaka matimba,
22. Siku communism a nga ta komba Democracy hi rintoho,
23. Hi ta gova emixaxeni ya hina yo hambana,
24. Mina na wena hi hakarhe swibamu,
25. Vukati byi ta hi hambanyisa.

Eka ntila wa 22, ku va “Democracy” na “Communism” va pfukelana matimba swi kombisa ku va va sungula ku lwa hilaha ku nga heriki va lwela tiko. Loyi a nga ta hlula hi nkarhi lowu hi yena a nga ta fambisa tiko. Ku kombana ka vona hi tintoho eka ntila wa 23, ku kombisa ku sungula ka nyimpi exikarhi ka vona. Mitila ya 24 na 25 yi kombisa leswaku loko nyimpi yi sungurile, vanhu lava va ta va va ri etindhawini to hambana laha va nga ta va va lwa kona nyimpi hi swibamu. Ntila wa 26 wa ha tshikelela ku hambana ka vona hi nkarhi lowu va nga ta va va ri karhi va lwela tshunxeko.

3.2.6 Tinyenyana (1987:18)

1. Ndzi yimeleni ndzi tat a haha na n'wina,
2. Ndzi haha,
3. Ndzi puruka,
4. Ndzi ya phatsama,
5. Ndzi handza ndzi jovota.

6. Ndzi yimeleni ndzi ta ta ringa ntsako wenu,
7. Ndzi wisa ku pfuka ndzi ndzundza,
8. Ndzi hlakata vutomi byanga hi swa hava,
9. Ndzi lombeni timpapa ta ku puruka,
10. Ndzi haha ehenhla ka misava ndzi yi vonela hanshi.

11. Ntsena ndza hluleka,
12. Ku hambanyisa vuyimbeleri byenu ni vuvulavuri,
13. Mi kotisa ku yini ku tshama mi ri tincece?
14. Purukani mi ya phatsama ndza ta,
15. Mahlambandlopfu na n'wina mativula i mani?

16. Ndzi yimeleni n'wina va voya bya tinsiva,
17. Ndzi navela tiko renu,
18. Tiko ra va nhlango wa tindzimi,
19. Ndzi yimeleni mi nga ndzi siyi,
20. Kumbe a ndzi ta rivala mangava ya xihondzo.

21. Ku tiphina ka n'wina!
22. Henhla ni le hanshi i swilavelo swenu,
23. Ndzhukano wa Adamu a mi wu twanga n'wina?

24. Leswi hinkwankwako ma ya ...
25. Nawu wa mapasi wu mi hundzile?

Eka xitlhokovetselo lexi tinyenyana ti tikomba ti ri na rirhadzu, ntwanano na vun'we. Mutsari u humesela erivaleni ku pfumaleka ka ntwanano, rirhandzu na vun'we eka vanhu. Leswi swi kombisa ku va tinyenyana ti ri na tshunxeko na ku va ti ri hava mindzilekano. U swi veka hi ndlela leyi:

6. Ndzi yimeleni ndzita ya ringa ntsako wenu.
7. Ndzi wisa ku pfuka ndzi ndzundza,
8. Ndzi hlakata vutomi byanga hi swa hava,
9. Ndzi lombeni timpapa ndzi ta puruka,
10. Ndzi haha ehenhla ka misava ndzi yi vonela ehansi.

Mitila leyi yi kombisa ku va tinyenyana ti hanya hi tshunxeko hikuva ta swi kota ku ya kun'wana na kun'wana lomu ti lavaka ku ya kona kambe ti nga siveriwi hi nchumu. Mutsari u navela ku va na timpapa leti a lavaka ku tilomba eka tona leswaku a ta haha na yena a ya hinkwako lomu a lavaka ku ya kona. Mutsari u tlhela a ku:

11. Ntsena ndza hluleka,
12. Ku hambanyisa vuyimbeleri byenu ni vuvulavuri,
13. Mi swi kotisa ku yini ku tshama mi ri ticece?
14. Purukani mi ya phatsama ndza ta,
15. Mahlamandlopfu na n'wina mativula i mani?

Hi mitila leyi mutsari u kombisa ku tsandzeka ka munhu ku hanya hi ndlela leyi tinyenyana ti hanyaka hi yona ti chuchekile laha misave.

Ku navela ka mutsari ku ya tshama eka tiko leri ku nga na tshunxeko u ku kombisa hi ndlela leyi:

16. Ndzi yimeleni n'wina va voya bya tinsiva,
17. Ndzi navela tiko renu,
18. Tiko ra vanhlangano wa tindzimi,
19. Ndzi yimeleni mi nga ndzi siyi,
20. Kumbe a ndzi ta rivala mangava ya xihondzo.

Eka ntilwa wa 20, xihondzo xi yimela ndhawu laha Vantima va nga sungula ku avana va vulavula tindziminyingi to hambana. Ku hambana loku ka tindzimi leto tala ku endlile leswaku va nga ha twanani. Hikokwalaho mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

21. Ku tiphina ka n'wina!
22. Henhla ni le hansi i swiluvulu swenu,
23. Ndzhukano wa Adamu a mi wu twanga n'wina,
24. Leswi hinkwakonkwako ma ya ...
25. Nawu wa mapasi wu mi hundzile.

Leswi swa ha tiyisisa ku va tinyenyana ti tshunxekile naswona a ku nga ri na lomu a ti siveriwa ku ya kona. Ntila wa 21 wu tshikelela swinene ku pfumaleka ka ntwanano na rirhandzu eka vanhu hikokwalaho ka ku hanya va nga twanani.

3.3 Nxopaxopo wa swithokovetselo swa mbilelo eka tsalwa ra *Mihloti*

(1981)

3.3.1 Xihimu (1981:10-11)

1. Nkarhi wu tikovela swa wona,
2. Leswi saleke i vuhumbu bya swa tolo;
3. Swi pfuna yini ku tshamela ku jamuka?
4. Ku vita sirha hi vito ra Xihimu?
5. Loko leswi saleke byi ri vululwana?
6. Va etlele hinkwavo vana va Mbokwana;

7. Lava saleke i majorho ya madzoni,
8. Tikwe ra ku ri biwe mabangi whe Shondlani,
9. Swi – ta-swi-famba swi ri hina hi hina,
10. Lava dyondzo ya thyaka va dyisile vatukulu vaku vurivata.

11. Ti etlele hinkwato tinhena ta Xihimu,
12. U kwihi N'wamanungu ke?
13. U kwihi Mavhavaza wa mbita ya Milambu?
14. Gija makwavo wakwe u lele mani loko a famba?
15. Xihimu ku sele vito ntsena.

16. Va khandziya bya tinyenyana vana va Magarimani,
17. Va gugurhuteka va ngwingwa hina ha ha baa;
18. Hi wun'we-wun'we va khwenutanile va nga si suka,
19. U kwihi Madumelana mana wa Qhiza na msindzu?
20. U kwihi Xitasi nkata Ndlhapa n'wana wa Masenyana?
21. Xihimu ku lo sala vito ntsena,
22. Swa nyumisa ku vona nhenha yi khotsa ncila,
23. Hubya ni milawu swi kandziyeriwa hi swi nondwana tindzumula,
24. U kwihi Chamano Mogoro Mbvexa wa rikwerhu?
25. Leswi xintshabyana xakwe xi hlekulaka vuhava bya Mulungu.

26. Lava ntlhoho va te: Mbvexa eVabvexeni,
27. Vana vaku va langutile va rila,
28. Va humbiwile hi tinhlanga ta vutivi,
29. Swikoxa va rhwala va cukumeta entsungeni wa Xilovodyana,
30. Tiko raku ri fumiwa hi swi-ta-swi-famba.

31. Ti herile tinghumendhana ta Xihimu,

32. U kwihi Muhlava wa N'wamanungu?
33. U kwihi Mafemani wa Mabledhe?
34. Miti ya tona yi hundzukile machiwa.
35. Tiko i ra swikangalafula.

36. Nkarhi wu bvonyotile vuhedeni vuhedeni bya munyama,
37. Wu sindzasindze makhumbi hi "vukriste" bya vuhedeni,
38. Magarimani na Mbokwana va hundzukile swihlekiso,
39. Kumbe Akani i xikombiso xa vusweti bya vujagana ...
40. Xihimu, ku lo sala vito ntsena.

Xitlhovetselo lexi xi vulavula hi ku hambana ka vukosi bya sweswi ni bya khale. Vukosi lebyi byi hambanile swinene. Hi xona xitlhokovetselo lexi mutsari u tlhela a tsundzuka swilo swinharhu hi tihosi ta khale, ku nga mitirho ya tona, ku hundza ka tona emisaveni na ku hambanyisiwa ka vun'we bya tona hi Valungu. Mutsari u ri:

1. Nkarhi wu tikoxele swa wona,
2. Leswi swi saleke i vumbu bya swa tolo,
3. Swi pfuna yini ku tshamela ku jamuka?
4. Ku vita sirha hi vito ra Xihimu?
5. Loko leswi saleke ku ri vululwana?

Mitila ya 1 na 2 yi kombisa ku va tihosi ta khale ti hundzile na swa tona laha misaveni na ku va leti ti saleke ti fuma sweswi ti nga ha pfuni nchumu.

Mitila ya 3, 4 na 5 yi kombisa ku va swi nga ha pfuni nchumu ku tshamela ku tsundzuka tihosi ta khale na mitirho ya tona leyo saseka hikuva hinkwaswo ko va ku dya mbitsi ku xevisa hi nhlomulo.

Mutsari u ya emahlweni a kombisa ku hundza emisaveni ka tihosi ta khale hi ndlela leyi:

6. Va etlele hinkwavo vana va Mbokwana;
7. Lava va saleke i majorho ya madzoni,
8. Tiko ra ku ri biwe mabangi we Shondlani,
9. Swi - ta -swi-famba swi ri hina hi hina,
10. Lava dyondzo ya thyaka va dyisile vatukulu va ku vurivata.

Mitila ya 6 na 8 yi kombisa ku va tihosi leti ti saleke ti nga ha pfuni nchumu hikokwalaho ka ku va ti pfumele ku tekeriwa tiko hi Valungu. Kasi mitila ya 9 na 10 yona yi kombisa ku va Valungu va fike va tlhariheta Vantima hi ku va wonga hi ku va nyiketela tinyiko to ka ti nga pfuni nchumu hi xikongomelo xa leswaku va ta kota ku va tekela tiko ra vona.

Ku hloniphiwa na ku chaviwa ka Valungu hi Vantima mutsari u ku hlamusela hi ndlela leyi:

15. Xihimu ku lo sala vito ntsena,
22. Swa nyumisa ku vona nhenha yi khotsa ncila,
23. Hubya ni milawu swi kandziyeriwa hi swinondzwana tindzumula,

Ntila wa 22 wu kombisa ku va Vantima va amukerile Valungu hi ku va va va va chava swinene kasi wa 23 wu kombisa ku va swilo swa Vantima swi nga ha tekeriwi enhlokweni loko ku ri karhi ku vulavuriwa ePalamende.

Endzhaku ka loko Valungu va tekile tiko, va ve va rhurhisa Vantima ku ya tshama laha vona va lavaka kona leswaku va ta kota ku va fuma va ri endhawini yin'we. A va rhurhisiwa ku ya hi ku hambana ka tinxaka ta vona. Hikokwalaho mutsari a nge:

26. Lava ntlhohe va te: Mbvexa eVabvexeni,
29. Swikoxa va rhwala va cukumeta entsungeni wa Xilocodyana.
30. Tiko ra ku ri fumiwa hi swi-ta-swi-famba.

Leswi swi kombisa leswaku rixaka rin'wana na rin'wana a ri tshamisiwa ku ya hi ririmi leri ri vulavulaka rona hi Valungu lava.

3.2.2 Xirilo xa n'wana wa Afrika (1981:16)

1. Vutivi byi ndzi chele rivengo,
2. Rivengo leri pfindlusaka ntengo wa timbilu,
3. Onge ndzi nga sombholota xikombankarhi,
4. Ndzi vumbuludza tihora ta malembe,
5. Ndzi vuyisela dyambu exithukwini xa rona,
6. Ndzi omisa ni malwandle lama vangekeke vutluti,
7. Kumbe ndzi pfuxa Chaka, Muhlava ... tihosi,
8. Ndzi hingakanya Afrika na Yuropa hi nqhoko,
9. Onge ndzi nga vuyetela hinkwaswo swirhengele,
10. Ndzi vumba Afrika wa ntima.
11. Ndzi rhidela makhumbi ya yena hi xirhidelo xa nsimbi,
12. Ndzi phomela matshaku yakwe hi phomo ya ntima,
13. Ina ...
14. Onge ndzi sombholota voko leri fambisaka nkarhi,
15. Ndzi vang Edeni lonene wo pfumala xikhutu,
16. Ndzi pfukula tihosi va-Chaka, Nghunghunyana ... Muzila.

Hi xitlhokovetselo lexi mutsari u rilela tiko ra Afrika, leri ri nga onhiwa hi ku fika ka Valungu eka rona. Ku vava ka mbilu ya yena u ku humesela erivaleni hi ndlela leyi:

1. Vutivi byi ndzi chele rivengo,
2. Rivengo leri pfindlusaka ntengo wa timbilu,

Mitila leyi yi paluxa ku va mutsari a hlundzukisiwa hi ku cincywa ka mafumele ya khale, ku landzeleriwa lama ya sweswi, yo ka ya nga pfuni nchumu laha misaveni.

Mutsari u ya emahlweni a phofula ku vilela ka yena hi ndlela leyi:

3. Onge ndzi nga sombholota xikhomankarhi,
4. Ndzi vumbuludza tihora ta malembe,
5. Ndzi vuyisela dyambu exithukwini xa rona,
6. Ndzi omisa ni malwandle lama vangeke vatluti,

Mitila ya 3 na 4 yi kombisa ku va mutsari a navela leswaku nkarhi wu tsutsuma swinene leswaku lowa ku fuma wu ta kahlula wu fika emakumu. Marito ya "sombholota" na vumbuludza" ya kombisa leswaku leswi mutsari a swi navelaka swa tika swinene. Hileswaku swi nge pfuki swi kotekile leswaku Vantima va ttheriseriwa laha a va tshama kona hi ku rhula khale. Ku rila ku endla na leswaku a ehleketa no malwandle ya nga tikuma ya phyile, ku endlela leswaku Valungu lava va nga salela eYuropa va nga ha swi koti ku ta haleno hikuva khale a ku nga ri na swihahampfuka, a ku fambiwa i swikepe ntsena.

Ku siveriwa ka Valungu ku ta eAfrika ku tlhela ku hlamuseriwa hi ntila lowu wu nga laha hansi:

7. Kumbe ndzi pfuxa Chaka, Muhlava ... tihosi,
8. Ndzi hingakanya Afrika na Yuropa hi nqhoko,

Mitila leyi yi kombisa ku navela ka mutsari ku ba ndzilekano leswaku Valungu va nga ha swi koti ku suka eYuropa va ta EAfrika.

Hi ku ya hi mutsari tikonkulu ra Afrika a ri fanele ri tlhela ri vumbiwa hi vuntshwa. Ku navela loku ka mutsari ku hlamuseriwa hi yena hi ndlela leyi:

9. Onge ndzi nga vuyetela hinkwaswo swa swirhengele,

10. Ndzi vumba Afrika lontshwa wa ntima,
11. Ndzi rhidela makhumbi ya yena hi xirhidelo xa nsimbi,
12. Ndzi phomela matshaku yakwe hi phomo ya ntima,
13. Ina ...

Mitila leyi yi tshikele ku va mutsari a navela leswaku Afrika a tlhela a akiwa hi vuntshwa leswaku swilo swi ta kota ku famba kahle laha tikweni.

3.2.3 Rhumbu ra vukosi ri borile (1981:8)

1. Tikwihi tihosi ta tolo?
2. Tihosi ta vutlhari ni mano?
3. Tihosi ta dzovo ra ntamu wa mhisi?
4. Tihosi ta mbilu ni xivindzi?
5. Tihosi to kala mihoni ni rikaka?
6. Tona leti sandziwaka hi buku na peni?

7. Ti kwihi tihosi va-Nghunghunyana?
8. Tshimbu leri xaxamete Vutsonga?
9. U kwihi Chaka es Senzangakhona?
10. U kiwihi Dingana ns Sigujana makwavo?
11. Ti kwihi tihosi leti pyitliweke lunya ra vuhedeni?
12. Mavito ya tona ya halahariwile eribyeni ra ntima,
13. Mintirho ya tona yi mbhonyiwile hi xihiso,
14. Va seletele mikondzo ya tona hi ngati ya ku ntshunxeka,
15. Va hundzula milawu ya tona swixanga,
16. Swixanga swa nhlngano wa vana va mata-xihaha – dyondzo,
17. Tindzumula ti monya Sandlwana ...

18. Mavito ya tihosi ya xuviwile.

19. Tona ti tiveriwa lunya ni swibakele swa tihanyi;
20. Ku dzunisa Dingana ku tova ku pfatlanya mbilu ya swidyondzi,
21. Rivengo ri dyile ni ntwanano ku sala marhambu,
22. Nkhamu wa vun'we wu tliburiwile.

23. Swa sweswi i vumbhoni bya midyoho ya tolo,
24. Ngati ya Nghunghunyana, Chaka, Mzilikazi na Zwide,
25. Yi tele rivengo ra ndzihiso;
26. Musi wu tuvikile wu helela empfhukeni,
27. Hi tlatlamberile ku vona swa mundzuku,
28. Tihlo ra tihosi ri lo hono!

29. Rhumbu leri hlanteke vukosi ri borile,
30. Vuhosi bya tshwatsile nyambisana,
31. Byi tele magugu ni midyoho;
32. Byi dya xihari, byi dya munhu;
33. Byi kasa hi mihlana.
34. Byi ta helela hi ku tidlaya.

Vito ra xitlhokovetselo lexi ri kombisa ku va vukosi bya sweswi byi nga ha pfuni nchumu hikuva byi hambanile swinene na bya khale. Mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

1. Ti kwihi tihosi ta khale?
2. Tihosi ta vutlhari ni mano?
3. Tihosi ta dzovo wa ntamu wa mhisi?
4. Tihosi ta mbilu ni xivindzi?
5. Tihosi to kala mihoni ni rikaka?

6. Tona leti ti sandziwaka hi buku na peni?

Mitila ya 1, 2, 3, 4, na 5 yi kombisa swinene tihosi ta khale a ti tlharihile naswona a ti swi kota ku tiyisela hambiloko swi tika. Hi marito man'wana loko a ta ha hanya ingi Valungu va nga swi kotanga ku tekela Vantima tikonkulu ra vona ra Afrika. Kasi ntilwa 6 wona wu humesela erivaleni laha dyondzo yi sukaka kona yi tisisiwa haleni Afrika hi Valungu, lava va nga hetelela va tekela tihosi ta Vantima ebodhleleni, leswaku va ta kota ku va tekela tiko va tlhela va va fuma hi tihanyi.

Ku tekeriwa ehansi ka Vantima hi Valungu ku tlhela ku hlamuseriwa hi mutsari hi ndlela leyi:

12. Mavito ya tona ya halahariwile eribyeni ra ntima,
13. Mintirho ya tona yi mbhonyiwile hi xihiso,
14. Va seletela minkondzo ya tona hi nga ti ya ku tshunxeka,
15. Va hundzula milawu ya tona swixanga

Mitila ya 12, 13, na 14 yi kombisa ku va vutivi na mitirho ya tihosi ta khale swi nga ha tekeriwi enhlokweni namuntlha. Kasi ntila wa 10 wona wu kombisa ku va na milawu leyi a yi va tirhisa yi cukumetiwiwe ekule hileswi a yi ri yona leyi a yi ta endla leswaku va hanya hi ku rhula.

Valungu va fikile na ku onha tikonkulu ra Afrika hi xikongomelo xo ri vutla leswaku va ta kota ku ri fuma hilaha ku nga heriki. Mutsari u ri:

29. Rhumbu leri ri hlanteke vukosi ri borile,
30. Vukosi byi tshwatsile nyambisana,
31. Byi tele magugu ni midyoho;
32. Byi dya xiharhi, mi dya munhu;
33. Byi kasa hi mihlana.
34. Byi ta helela hi ku tidlaya,

Ntila wa 29 wu kombisa ku va tihosi ta sweswi ti nga nyawuli. Hileswaku a ti pfuni nchumu hikokwalaho ka ku pfumelela xin'wana na xin'wana lexi vuriwaka hi Valungu lava va va xanisaka ni ku va vangela swiphigo swa le miehleketweni loko ri xile. Ku pfumaleka ka nkoka wa tihosi leti ku tlhela ku kombisiwa hi ntila wa 30. Mitila ya 31, 32, 33 na 34 yi kombisa ku va tihosi ta sweswi ti endla swilo ti nga sungulanga hi ku ehleketa mbuyelo wa swona hikuva mikarhi hinkwayo va hanya hi ku dya nyama ni ku dlayetela vanhu leswaku va ta kota ku sala va fuma va nga ha karhatiwi hi munhu. Mutsari u tlhela a hlamusela leswaku leswi hinkwaswo va swi endla hikokwalaho ka ku va va fuma tiko va ri vana naswona loko se va vona leswaku swilo swa va tikela va tidlaya kumbe va lan'wa switulu swa vona leswaku va ta kota ku huma enandzwini.

3.2.4 **Ndzi ta yimbelela Afrika** (1981:11-12)

1. Emarhumbyini ya misava,
2. Emindzhutini ya tintshava ta rifu,
3. Eminkoveni ni timbala ta vuhlonga,
4. Eku velekiweni ni ku feni ka vana,
5. Ndzi ta yimbelela Afrika.

6. Ndzi ta yimbelela Afrika loko dyambu ri tlhava,
7. Ndzi ta yimbelela loko masana ya nandziha,
8. Ndzi ta n'wi yimbelela loko ri rhenga,
9. Ndzi yimbelela hi vuxika ni ximumu,
10. Ndzi ta yimbelela Afrika.

11. Hambi maxaka ya nga yayarheriwa,
12. Hambi ndzi nga hluvuriwa vumina byi hisiwa,
13. Hambi swidziva hinkwaswo swa ntsako swi nga phyisiwa,
14. Hambi sirha ri nga ahlama, rifu ri honka,

15. A ndzi nga tshiki ku yimbelela Afrika.
16. Ndzi ta yimbelela mikolo yi ko yi baleka,
17. Ndzi ta ntlantlarhuka byi ko byi sikula,
18. Ndzi ta timbuwetela hi tinyeleti ni xirimela,
19. Ndzi haxahaxa mapapa hi mihloti ya ntima,
20. Ndzi ri karhi ndzi yimbelela Afrika.
21. Leswi ndzi va vonile va himiwa va hokomula,
22. Ndzi va vona va baleka va goya bya swimanga,
23. Ndzi twa ni mikosi ya tinoni yi xeka mpfhuka,
24. A ndzi endlanga nchumu, ndzi lo yima ximhandzi,
25. Ndzi yimbelela Afrika.
26. Loko tinyeleti ti hlahleka,
27. Loko vurhonga byi dzudzeka,
28. Loko mfumo wu ndzi dyeleta,
29. Loko vuntima byi ndzi nyenyisa,
30. A ndzi nga tshiki ku yimbelela Afrika.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vulavula hi ku tsundzuka tikonkulu leri a tshamaka eka rona ra Afrika. U swi andlala hi ndlela leyi:

1. Ndzi ta yimbelela Afrika loko dyambu ri tlhava,
2. Ndzi ta n'wi yimbelela loko masana ya nandziha.
3. Ndzi ta n'wi yimbelela loko ri rhenga,
4. Ndzi n'wi yimbelela hi vuxika na ximumu,
5. Ndzi ta yimbelela Afrika.

Mitila ya 1, 2, 3, 4 na 5 yi kombisa ku va mutsari a tsakela swinene tikonkulu ra Afrika. Hileswaku nkarhi wun'wana na wun'wana u ta tshama a ri karhi a yimbelela Afrika ku fikela loko a hundza emisaveni.

Tiko leri u ri yimbelela a ri karhi a twa ku vava swinene, loku a ku paluxaka hi ndlela leyi:

6. Hambi maxaka ya nga yayarheriwa,
7. Hambi ndzi nga hluvuriwa vumina byi hisiwa,
8. Hambi swidziva hinkwaswo swa ntsako swi nga phyisiwa,
9. Hambi sirha ri nga ahlama, rifu ri honoka,
10. A ndzi nga tshiki ku yimbelela Afrika.

Mitila leyi yi kombisa ku tiyisisa ka mutsari leswaku hambu loko koba lexi dumaka a nge pfuki a tshike ku tsundzuka tikonkulu ra Afrika. Kasi hi hala tlhelo mutsari u paluxa leswaku hambileswi Vantima a va xanisiwa hi Valungu a va nga tshiki ku lwela tiko ra vona.

3.2.5 **Murisi ni ntlhambi** (1981:32)

1. Ntlhambi wu dya tshanga,
2. Dyambu ri ba thavathava,
3. Le ndlwini timbita ti xipile hi masi;
4. Marhole ya file marito hi ku rila,
5. Tinkuzi ti helele hi mano ni ntamu.

6. Murisi u humelela a khome thunga ni ridzhwa;
7. Xa yena i masi ni ntswamba,
8. Phela yena byanyi a nga dyi,
9. Ra yena ra pandza khwiri,
10. Xivala xi akiwile hi khumbi ra nsimbi.

11. Ku ringeta ku phohla ku to va ku tisunga,
12. Letikulu ti mandzele mikhamu swisutini;
13. Byanyi le handle huhele swa rithavula,
14. Hinkwato ti yimisa tinhamu ti femba leswi taka ni moya,
15. Xikandza xa murisi i nketana hi ku hlandzuka.

16. Tinkuzi ti sungula ku visingarisa swikandza;
17. Xikarhi ka xivala ti hlanganisa magomo to hleva nhlevo,
18. Tihlo ra murisi ri lw xikarhi ka tona;
19. Hi xa mundzuku u ta ni “muchini” wa leti karhataka,
20. Vununa bya tona byi dyiwa hi misava.

21. 9. Murisi u humelela a khome thunga ni ridzwa;
22. 10. Xa yena i masi na ntswamba,
23. 11. Phela yena byanyi a nga dyi,
24. 12. Ra yena ra pandza khwiri,
25. 13. Xivala xi akiwile hi khumbi ra nsimbi.
26. Tinkomazi ni tinkavi tona ri lele,
27. Phela tona se ti toloverile,
28. Ti xurhisiwa ntsena hi risema ra quva,
29. Mathokazi ni maduna i vuyimayima,
30. Swi nyakapfarisa swikandza swi phoma xikhuvi.

31. Ndlala yi mbumbuxile xinakulobye,
32. Ntlhambi wu sungule ku gomolana hi xiwona,
33. Murisi u tshemba Bantomu na Mpebvu,
34. Tona ti tiva rito ra murisi,
35. Hi muhwani u ti pfulela ti dya mahlanga ti ri toxo.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vilerisiwa hi ku xanisiwa ka Vantima hi mfumo wa sweswi lowu wu va tshikelelaka nkarhi hinkwawo. Mutsari u ri:

1. Ntlhambi wu dya tshanga.
2. Dyambu ri ba thavathava.
3. Le ndlwini timbita ti xipile hi masi,
4. Marhole ya file marito hi ku rila,
5. Tinkuzi ti helele hi mano ni ntamu.

Ntila wa 1, wu humesela erivaleni ku xanisiwa ka Vantima hi Valungu. Ku va "ntlhambi wu dya tshanga swi kombisa ku va vanhu lava va tirhisiwa va nga nyikiwi na swakudya, leswi swi hetelelaka swi va vangela swiphiso swa le miehleketsweni, va tikomba va ri vanhu lava va nga hanyangiki kahle emiehelektweni ya vona. Ntila wa 2 wu kombisa leswaku vanhu lava va tirhisiwa na loko dyambu ri ri karhi ri ku tuwatuwa masiku hinkwawo, vona Valungu lava va tshamile emindzhutini va ri karhi va tinwela tiya. Ntila wa 3 wu kombisa ku va Valungu ku ri vona lava va nga na swilo hinkwaswo swa le ndlwini naswona va tiphina hi swona masiku hinkwawo loko Vantima va ri karhi va xaniseka. Ntila wa 4 wu kombisa leswaku Vantima hambiloko vo rila kanjhani ku hava loyi a nga ta va twela vusiwana eka nxaniseko wa vona wa masiku hinkwawo. Ntila wa 5 wona wu kombisa leswaku na vanhu lava a va ri na matimba yo fuma kumbe ku yimelela Vantima va pye mano. Hileswaku a va tivi na lexi va nga endlaka xona laha va nga kona kumbe laha misaveni. Ku xaniseka ka Vantima ku tlhela ku humeseriwa erivaleni hi mitila leyi yi landzelaka:

18. Tihlo ra murisi ri le xikarhi ka tona;
19. Hi xamundzuku u ta ni "muchini" wa leti karhataka,
20. Vununa bya tona byi dyiwa hi misava.

Ntila wa 18 wu kombisa ku va vanhu lava va tshama va ri karhi va rindziwa hi Valungu lava leswaku va nga tshuki va va ni ku rhula ni siku na rin'we

hikokwalaho ka leswi va lavaka leswaku va tshama va ri karhi va xaniseka. Eka ntila wa 19 mutsari u paluxa leswaku Vanhu lava va tikomba ongeti va tlharihile swinene naswona va nga swi kota ku tlharihisa na lavan'wana va tshama va ri karhi va dlayiwa hi swibamu leswi swi engetelaka hi ntilwa wa 20.

Ku tiphina ka Valungu kona ku hlamuseriwa hi ndlela leyi:

21. Murisi u humelela a khome thunga ni ridzwa;
22. Xa yena i masi na ntswamba,
23. Phela yena byanyi a nga dyi,
24. Ra yena ra pandza khwiri,
25. Xivala xi akiwile hi khumbi ra nsimbi.

Mitila ya 21 na 22 yi kombisa ku va Valungu va tshama va ri karhi va tiphina hi swa misava va nga xanisiwi hi nchumu hileswi nkarhi hinkwawo va tshamaka va ri emafurheni, Vantima va ri karhi va xaniseka. Ntila wa 11 na wona wa ha tshikelela ku va Valungu va tshama va tsakile hikokwalaho ka ku va tshama va ri na swilo hinkwaswo kasi ya 23 na 24 yi kombisa ku va va tshama va xurhile na ku phyuphya hileswi va tshamaka va xurhile nkarhi hinkwawo.

Mitila leyi yi landzelaka yi tlhela yi tiyisisa ku xaniseka ka Vantima hi ndlela leyi:

31. Ndlala yi mbundzumuxile xinakulobye,
32. Ntlhambi wu sungule ku gomolana hi xiwona,
33. Murisi u tshemba Bantomi na Mpebvu,
34. Tona ti tiva rito ra murisi.,
35. Hi muhwani u ti pfulela ti dya mavele.

Ntila wa 31 wu kombisa ku va Vantima va sungule ku vengana va nga ha twanani laha a va tshama kona hikokwalaho ka ku xaniseka loku. Ntila wa 32 wu kombisa ku va Vantima va sungule ku lwa hi xivona, va lwisiwa hi Valungu lava leswaku va nga pfuki va ve na ku rhula laha misaveni na siku na rin'we. Ntila wa

16 wu paluxa leswaku hambu Mulungu a nga ri kona ekusuhi na Vantima kumbe vatirhi va yena, loko va sala va n'wi hleva a ku ri na lava a va ri timpipi ta yena. Hileswaku loko a vuyile a va swi kota ku n'wi byela hinkwaswo leswi nga sala swi endliwa hi Vatirhi lava a va tsakela leswaku ku xaniseka loko ku fika emakumu. Eka ntila wa 34, ku va va tiva ntila wa murisi, swi kombisa ku va va tiva lomu Mulungu a nga ya kona na leswi a ya ku ku swi endleni kwala a nga ya kona. Ntila wa 35, wu paluxa ku va Mulungu wa kona a va nyika swilo leswi swi nga pfuneki nchumu leswi va nga ta kota ku n'wi byela hinkwaswo leswi swi nga ta sala swi humelela epurasini ra yena.

3.2.6 **Nyimpfu** (1986:24)

1. Ku bokoxela eka yoa i xiyila,
2. Ntumbuluko wu yi tikirhete mbilu ya ribye,
3. Xa yona i ku tshova nhamu yi miyela,
4. Yi pulutela yi khondla swandla,
5. Mangava ya hundzukile gadi ra vuswa.

6. Yi vonile tinguva ti tsutsuma,
7. Yi vona vatukulu va wav a morha,
8. Yi navela ku xinga ntukulu yi halalata,
9. Yi vona maxaka ya tshundzumuriwa minhlana hi swimoko,
10. Yi khotsa nhamu yi miyela.

11. Vatkulu va yona a va rilanga siku ra kona,
12. Ku rila a ku to va ku tlula nawu wa vunyimpfu,
13. Rifu ni vutomi i xilo xin'we eka yona,
14. Vukari bya yona byi kamulutiwa hi tinhompfu,
15. Mahlo ya yona i xihlahla lexi pfurhaka.

16. Ximoko xa murisi xi hlulekile ku tirha ntirho,
17. Murisi u thomojerile u karhele,
18. Yona yi khotsa nhamu yi miyela,
19. Yi dzidzirile a ya ha twi nchumu,
20. A yi hambananga ni Xinyimpfana.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku xaniseka ka munhu wo lulama, a xanisiwa hi Valungu. Munhu loyi hambiloko swilo swi vava kumbe ku tika a nga vuli nchumu. Hileswaku u pfumelela hinkwaswo hikokwalaho ka ku miyela ka yena ongeti wo va mbulwa. Hikokwalaho mutsari a nge:

1. Ku bokoxela ka yona i xiyila,
2. Ntumbuluko wu yi tikirhete mbilu ya ribye,
3. Xa yona i ku tshova nhamu yi miyela,
4. Yi pulutela yi khondla swandla.
5. Mangava ya hundzukile gadi ra vuswa.

Ntila wa 1, wu kombisa ku va Vantima va nga ha vileli hi nchumu hambiloko va xanisiwa hi Valungu. Hileswaku a vo miyela, va swi languta hi mahlo loko swi ri karhi swi va humelela. Ntila wa 2 wu kombisa ku tiyisela ka vona loko va ri karhi va tshikeleriwa swi nga ri enawini. Mitila ya 3 na 4 ya ha kombisa ku va Vantima va xanisiwa swinene hi Valungu, kambe va nga vuli nchumu hi swona. Ku va va "tshova tinhamu" na ku "khondla swandla" swi tiyisisa ku rhomba ka vona no timiyela eku xanisiweni ka vona.

Ntila wa 5 wu kombisa ku xanisiwa ka Vantima siku rin'wana na rin'wana swi tlhela swi nga va hetu timbilu. Hileswaku se a va toloverile ku xanisiwa hi Valungu lava hikuva a va swi tiva leswaku va nge he swi koti ku va tekela mfumo leswaku va ta va fuma hi ku va xanisa na vona. Mutsari u ya emahlweni a ku:

16. Ximoko xa murisi xi hlulekile ku tirha ntirho,
17. Murisi u thomojerile u karhele,
18. Yona yi khotsa nhamu yi miyela,
19. Yi dzidziharile a ya ha twi nchumu,
20. A yi hambananga ni ximpfana.

Mitila ya 16, 17, 18 na 19 yi kombisa ku va varisi va tsandzeka na ku tilwela kumbe ku rihisela eka lava va va xanisaka hikokwalaho ka ku va va chava swinene. Ntila wa 20 wu kombisa ku va Vantima va tiyimiserile ku fela swidyoho swa vona. Leswi swi tikomba hiloko va xanisiwa va tlhela va nga vuli nchumu eka vaxanisi va vona.

3.2.7 Emahosi ka yindlu ya n'wankumi (1981:49-50)

1. Emahosi ka yindlu ya n'wankumi,
2. Ku ni bakwanyana leri akeriweke nandza,
3. Vutomi bya yena byi beriwe ndzilekano,
4. U hanya byakwe a ri yexe,
5. Voko rakwe u ta ri vona ku suka engoleni ku fika emahosi.

6. U dya masalela, marha ni xikoko.
7. Vutomi byakwe byi pereteriwe engubyeni ya n'wini,
8. N'wini u ni mbyana, ximanga na huku,
9. Yena i mbyana ya vumbirhi,
10. U tidzunisa hi ntirho wakwe.
11. Hi masiku u hlengeleta a chulula.

12. Timbita na mikombe swi tiva yena,
13. Swakudya i swa yena loko swa ha ri swimbisi,
14. Loko swi vupfile swi ni vini,

15. N'wini u rivele tintiho leti xekeleleke,
16. Meno yakwe ya fihla vukarhi bya mbilu.

17. Ku Khazamula u to twa maxaka yakwe,
18. Le mahosi u vitiwa "boyi".
19. Vununa byakwe byi dumeriwile,
20. U hlawula marito loko a vulavula ni n'wini,
21. U titsongahata eka hinkwaswo,
22. Eka hinkwaswo u tivona nandzu.

23. Vutomi bya ku risiwa byi n'wi tlurisile nawu,
24. U tlurile nawu wa vumbhisa ni wa vuoswi,
25. Nsati wa xuma n'wankumi u ala no n'wi vona,
26. Vusweti byi n'wi hundzule ricece,
27. Swimunyu swi n'wi rivata maxangu.

28. Byanyi bya rihlaza ni mirhi ya swiluva,
29. Swi bombisile muti hi vubombi bya nkorhoki,
30. Swi kombisa vuswikoti bya ntukulu wa Gaza,
31. U karhi ku vuyetela hi tintiho, ku tsakela ku vona n'wini a tshama a tsakile.

32. Namuntlha Khazamula u kwala kaya,
33. Mongo va xokorile ku sale xikangalafula,
34. Ku pfumaleka ni mbuti ya ririmi ra rihlaza,
35. Misava ni tilo swi kumile ngoti yo kokelana,
36. Tinhlole ti ba valoyi.

37. Lava buku va n'wi tiyisa nhlana,

38. Va n'wi byela timhaka ta Abraham,
39. Va n'wi byela ta Lazaro ni xifumi,
40. Hina hi yimerile ntsena ku rila ka nsimbi,
41. Hi ta vungavunga hi ya hisa.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi Muntima loyi a xanisiwaka hi Mulungu loyi a n'wi tirhaka. Muntima loyi u tirhisiwa a tlhela a nga holeriwi nchumu. Hileswaku wo kuma swimalananyana leswi swi nga pfuniki nchumu n'hweti yin'wana na yin'wana. Mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

6. U dya masalela ni xikoko.
7. Vutomi byakwe byi pereteriwe engubyeni ya n'wini,
8. N'wini u ni mbyana, ximanga na huku,
9. Yena i mbyana ya vumbirhi,
10. U tidzunisa hi ntirho wakwe,
11. Hi masiku u hlengeleta a chulula

Ntila wa 6 wu kombisa ku va mutirhi loyi a xaniseka swinene hikuva u dya leswi swi nga siyiwa hi Mulungu wa yena masiku hinkwawo. Ntila wa 7 wona wu paluxa leswaku munhu loyi vutomi bya yena nkarhi hinkwawo byi lawuriwa hi Mulungu loyi wa yena. Ntila wa 8 wu kombisa ku va Mulungu loyi a ri na swilo hinkwaswo laha a tshamaka kona. Ntila wa 9 wu kombisa ku va Muntima loyi a nga vileli hambiloko a ri karhi a xanisiwa hi n'wini wa yena ku nga Mulungu. Eka ntila wa 10, ku va Muntima loyi a "hlengeleta a chulula" swi kombisa leswaku loko Mulungu wa yena a hetile ku dya, yena a sala hi le ndzhaku a rhwalela hinkwaswo leswi nga sala ni ku wela ehansi loko Mulungu loyi a ri karhi a dya a swi chela endhawini yin'we leswaku a ta kota ku dya loko nkarhi wo wisa kumbe wo khumuka wu fikile eka yena.

3.2.8 Mafelasopo (1981:35)

1. U file bya nyimpfu,
2. A vambiwa xihambanini xa ntima,
3. A fa rifu ra ntima a fela swidyoho swa ntima,
4. A landzuriwa hi maxaka ni vanghana,
5. Yena a vumbiwile hi vumba ra ntima,
6. Swirhengele swakwe swi nyikiwile maxaka yakwe,
7. Lawu rakwe i xixanga xa vavuti.

8. Yena a hambanile ni misava,
9. A a tswaleriwe vutomi bya rifu,
10. A a ri mhamba ya vafi lava hanyaka,
11. Kambe misava yi n'wi kumile a ri xiwelo eka yona,
12. Mahlweni ka Pilato a kumiwa a ri hava nandzu,
13. Va tama va kombela ku ntshunxa Barbasa.

14. U wile bya nsusu wa xisisi,
15. Huwa yi ngulumela emfungwe,
16. Nguvu ya tempele ya ntima yi handzuka,
17. Vafi lava hanyaka va pfuka,
18. Dyambu ri dzhwihala, tityeleti ti wa.

19. Hina hi timbhoni ta ku wa ka yena,
20. Hi nyangile mbanga ya tlhari nsamboko,
21. Hi hoxile buwa esirheni ra yena,
22. Vito rakwe i xihlambanyiso xa swidyondzi,
23. U rhukanile vuhosi bya mata-xihaha.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa ku vilela hi munhu loyi a a fela kumbe ku lwela swidyoho swa van'wana tanihi Yesu loko a fela swidyoho swa vanhu laha misaveni. Mutsari u kombisa mhaka leyi hi ndlela leyi:

8. Yena a hambanile ni misava,
9. A a tswariwe vutomi bya rifu,
10. A a ri mhamba ya vafi lava va hanyaka,
11. Kambe misava yi n'wi kumile a ri xiwelo eka yona,
12. Mahlweni ka Pilato a kumiwa a ri hava nandzu,
13. Va tama va kombela ku tshunxa Barbasa.

Ntila wa 8 wu kombisa leswaku Yesu a nga fani na vanhu lava va nga laha misaveni, a hanya bya yena vutomi. Ntila wa 9 wu paluxa ku va a tswaleriwe ku ta fela vanhu swidyoho swa vona laha misaveni. Mitila ya 10 na 11 yi paluxa leswaku hambileswi a ri n'wana wa Xikwembu u voniwile nandzu hi vaxengi va yena. Hambi ku ri Pilato a a swi vonile na ku swi tiva leswaku Yesu a nga na nandzu lowu wu nga endlaka leswaku a kala a vambiwa exihambanweni. Ntila wa 12 wu kombisa ku va Yesu a vambiwile hileswi ntshungu a wu sindzisa swona na leswaku va tshunxa Barabasa loyi a ri yena a fanele a vambiwile exihambanweni lexi Yesu a nga vambiwa eka xona. Mutsari u yisa mhaka leyi emahlweni loko a ku:

14. U wile bya nsusu wa xisisi,
15. Huwa yi ngulumela emfungwe,
16. Hina hi timbhoni ta ku wa ka yena,
17. Hi nyangile mbanga ya tlhari ni nsambhoko,
18. Hi hoxile buwa exikarhi ka yena,
19. Vito rakwe i xihlambanyiso xa swidyondzi,

20. U rhukanile vuhosi bya mata-xihaha.

Ntila wa 14 wu kombisa ku va Yesu a dlayiwile leswaku a ta vambiwa kahle exihambanweni. Ntila wa 15 wona wu paluxa ku va ku vambiwa ka yena swi twakarile tiko hinkwaro hikuva a tiveka emisaveni hinkwayo. Mitila ya 16 na 17 yi kombisa ku va vanhu va swi vonile loko a ri karhi a dlawa hi ku vambiwa ku katsa na loko a ri karhi a biwa hi swiboho swo hambanahambana. Leswi swi kombisa ku vamutirhi loyi a xanisiwa swinene hambileswi a nga tivi lexi a nga dyoha xona laha misaveni ya Yehovha. Ntila wa 13 wu kombisa ku munhu loyi a xanisiwa hi Valungu nkarhi hinkwawo hikokwalaho ka leswi kun'wana a a nga landzeleli swileriso swa vona.

3.2.9 Edeni wa thyaka (1981:46-47)

1. Hinkwaswo swi hundzuriwile hi tihlo ra mavondzo,
2. Nkondzo wa Adam tata wa misava wu seletekile.
3. Rito ra Evha ri vumbuluka entshurini,
4. Swirhendze swa vumunhu swi tshukulukile hi ngati,
5. Hi siku ku wa timbirhi-tinharhu.

6. Misava i ya tihosi,
7. Mirhi ni byanyi i swa tona,
8. Va pandzelela misava va xavisa,
9. Va belana mindzilekano va lwa,
10. Byongo bya tihosi byi pfempfa ngati.

11. Misiha ya ngati ya pfuta,
12. Mano ni vuxisi swi khunarhana bya mahahlwa,
13. Va xavisa rikunyi ni hanta,
14. Va xavisa byanyi, xilungwa na muhulani,
15. Vuhloti byi humeseriwa ndhivilichi.

16. Swa xin'wana-manana ni xiseve,
17. Swi endliwa hi mano emunyameni,
18. Va dya va chukucha bya tihuku,
19. Rito ra mumbi ri hundzuke malahla,
20. Swi hala mbilu ku vona Edeni a rharhamburiwa.

21. Va xavisa mati,
22. Va xavisa nhlampfi ni xivuluvulu,
23. Va xavisa ni swifuwo swa hosanna,
24. Va xavisa vana ni vavasati.
25. Va ta hetelela hi ku xavisa vutomi bya vona.

26. Byongo bya swidyondzi byi borile.
27. Tinthavela ta miehleketo ti lemiwile hi rivengo,
28. Byi gugurhuteka byi pfimbisa nhloko,
29. Byi phohla va khoma va tikirheta,
30. Va boha nsoho bya tshwinga ra tihunyi.

31. Va kwihi vana va buku na peni?
32. Mavito ya vona i nkondzo etambeni ro tsakama,
33. Ku hluleka ka vona i matimba ya hina ya mundzuku,
34. Va ambale nguvu ya vuxisi.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u vilela hi ku xanisiwa, ku tshikeleriwa ku katsa ni makwanga ya Valungu lava va fumaka tiko ra namuntlha. Mutsari u swi veka hi ndlela leyi:

1. Hinkwaswo ka swona swi hundzuriwile hi tihlo ra mavondzo,
2. Nkondzo wa Adam tata wa misava wu seletekile.
3. Rito ra Evha ri vumbuluka entshurini,

4. Swirhendze swa vumunhu swi tshukulukile hi ngati,
5. Hi siku ku wa timbirhi-tinharhu.

Mitila leyi yi kombisa ndlela leyi Valungu vanga fika va tekela Vantima tiko ra vona, va tlhela va cinca ni milawu na hinkwaswo hi xikongomelo xo xanisa Vantima. Ntila wa 2 wu kombisa ku va Valungu va nga swi twisisanga ku yingisela swirilo swa Vantima. Ku dlayiwa loku ka Vantima ka masiku hinkwawo ku yimeriwa hi mitila ya 4 na 5. Mutsari u tlhela a ya emahlweni a paluxa ku xaniseka ka Vantima hi ndlela leyi:

6. Misava i ya tihosi,
7. Mirhi ni byanyi i swa tona,
8. Va pandzelela misava va xavisa,
9. Va belana mindzilekano va lwa,
10. Byongo bya tihosi byi pfempfa ngati.

Mitila ya 6, 7, 8 na 9 yi kombisa leswaku tihosi ta swewi a ta ha fumi kahle matiko ya tona hikokwalaho ka leswi va tirhisaka mafumelo ya Xilungu. Valungu lava loko va fika va fike va tidyondzisa leswaku loko munhu a lava ndhawu ya ku tshama u fanele a pandzeriwa kunene hi xikongomelo xa leswaku a nga vi na ndhawu leyikulu. A va endlela leswaku Vantima va ta pfumala ndhawu yo rima leswaku va dlayiwa hi ndlala ku katsa na ku va swifuwo swa vona swi ta xaniseka hi tlhelo ra madyelo ya swona. Ntila wa 10 wu kombisa ku va tihosi ti nga tivi lexi ti nga xi endlaka loko ri xile hikokwalaho ka ntshikelelo lowu Valungu va nga ta na wona. Mutsari u ya emahlweni a ku:

12. Mano ni vutlhari swi khunarhana bya mahahlwa,
13. Va xavisa rikunyi ni hanti,
14. Va xavisa byanyi, xilungwa na muhulani,
15. Vuhloti byi humeseriwa ndhivilichi.

Leswi swi kombisa ku va Valungu va fikile ni ku hundzula swo tala laha Afrika-Dzonga. Ku cinca ka swilo ku humesiwa swinene hi mitila ya 12, 13, na 14, laha hi vonaka se tihosi ta masiku lawa ti xavisaka rikunyi, hanti, byanyi, xilungwa na muhulani. Ntila wa 15 wu paluxa ku va lava va fumaka sweswi va nga ri na ntiyiso. Xa vona i ku dya timali ta vanhu ni ku endla leswi Valungu va nga va damarheta swona. Nakambe loko munhu a fanele ku ya tilavela xixevo enhoveni u fanele a sungula hi ku xava xipencele xa swona, endzhaku hi kona a nga ta pfumeleriwa ku ya hlota swiharhi leswi a lavaka swona naswona u ta va a pimeriwe masiku yo endla ntirho wolowo. U tlhela a kombisa vukungundzwani lebyi tihosi ta sweswi ti nga na byona hi ndlela leyi:

17. Swi endliwa hi mano emunyameni,
- 18 Va dya va chukucha bya tihuku,
19. Swi hala mbilu ku vona Edeni a rharhamburiwa.

Ntila wa 17 wu kombisa leswaku tihosi ta sweswi ti vulavulela swilo swa nkoka swa tiko kumbe leswi swi khumbhaka vanhu hinkwavo exihundleni. Hileswaku va sungula va va na nhlengeletanonhlevo, va nga si ya evanhwini ku kombisa ku va va nga ri na ntiyiso. Ntila wa 18 wu kombisa ku va tihosi leti, tona ti va ti ri karhi ti xurha hi matlhelo hinkwawo loko Vantima lavan'wana va ri karhi va xaniseka. Hi ntila wa 19 mutsari u paluxa ku va mbilu ya yena yi vava swinene ku vona loko Vantima va xaniseka hi ku va va rhurhisiwa va fumbiwa endhawini yin'we, laha Valungu lava na swioxanyama swa vona va nga ta kota ku va lawula kahle hilaha va lavaka hi kona vusiku na nhlikanhi.

3.2.10 **Mpfundla** (1981:58)

1. Wu bulumuxiwile hi magavari ya muhloti.
2. Mpfundla wo pfumala xiyala ni mavulukutsu,
3. Vuhloti byo jula migiva na vuhiri,
4. Mpfundla wu huhurise timbyana ta muhloti,

5. Muhloti u karihile bya nkuzi ya mamba.

6. Xilawu i marhumbi hi vurhurhi,
7. Ku seke ntsena xihlambanyiso-madyisa-mbitsi,
8. Mimpfundlakulobye yi yimisile tindleve hi nchavo,
9. Kumbe vurhurhi lebyi a byi ta hundzuka dyondzo,
10. Dyondzo yak u chava ku pfumelela ku phohla ka miehleketo.

11. Timbyana ta muhloti ti lahlile vuthala,
12. Ti yime ximhandzi eribuweni ra nambu,
13. Ku na riwa exikarhi ka tona ni mpfundla,
14. Vumbhoni bya mikondzo byi komba tlhelo leriya,
15. Kambe vaaki va tiko leriya a va dzahisani fole na muhloti.

16. Mpfundla wu fanele ntsena ku tidyondzisa kaya lerintshwa,
17. Kaya ro pfumala nyinii, rharhe kumbe xaka,
18. Kaya ro pfumala mphahlo ni gandzelo ra timhamba,
19. Kaya ro pfumala masirha ni vafi va mimpfundla,
20. Laha ku anakanya manana swi ngo fana ni ku vukula sirha.

21. Byanyi bya rihlaza byi andlarile tinbala,
22. Byi phurumuriwile byi funengeta switsunga,
23. Kambe hinkwaswo i milorho,
24. Loko dyambu ri tlhava ri ya pela kaya ri nga vonaki,
25. Wu bulumuxiwile hi timbyana ta muhloti.

Xitlhokovetselo lexi xi kombisa ku va Vantima va xanisekile swinene ku kondza va balekela kun'wana ku ya tumbela kona. Leswi a va swi endla hikokwalaho ka

nhlohlotelolo wa tipolitiki. Hileswaku a va ri valwelanchucheko. Vutomi bya vona a byi ri lebyo hanya hi ku chava nkarhi hinkwawo. A va chava ntsena ku khomiwa va ya pfaleriwa ekhotsweni va nga ha humi. Ku tikeriwa loku ka valwelanchucheko ku hlamuseriwa hi mutsari hi ndlela leyi:

1. Wu bulumuxiwile hi magavari ya muhloti.
2. Mpfundla wo pfumala xiyala na mavulukutsu,
4. Mpfundla wu huhurile timbyana ta muhloti,
9. Kumbe vurhi lebyi a byi ta hundzuka rhumbi,
10. Dyondzo ya ku chava ku pfumelela ku phohla ka miehleketo

Ntila wa 1 wu paluxa ku va vanhu lava a va lwela nchucheko va tshama va ri karhi va lavalaviwa lomu va nga tumbela kona, leswaku va ta khomiwa va ya pfaleriwa ejele. Ntila wa 4 wona wu kombisa ku va valwelanchunxeko va swi kota swinene ku balekela maphorisa lama a ma rhumiwa ku famba na nhova va va hlota. Mitila ya 9 na 10 i yo navela leswaku nkarhi wun'wana leswi swi endlwaka hi valwelanchucheko swi nga pfuna eka nkarhi lowu wu taka.

Vutshila byo balekela maphorisa byi tlhela byi kombisiwa hi mutsari loko a ku:

14. Vumbhoni bya mikondzo mi komba tlhelo leriya,
15. Kambe vaaka tiko va tiko leriya a va dzahisani fole na muhloti.

Leswi swa ha tiyisisa ku va va ri ku xanisekeni swinene. Loko va ri karhi va tsutsumatsutsuma na magungu, va fanele va tiva lomu va faneleke ku balekela kona hikuva loko vo tshuka va nghena lomu ku nga ngheniwiki va nga dlayiwa hi ku copeta ka tihlo.

3.2.11 **Vabohiwa** (1981:38-39)

1. Lumani meno mi yima ximhandzi,
2. Gwanyani mi ku tsetserhele hi xindzuvo,
3. Byarahani mano mi khumeta lunya ra n'wina,

4. Swona hambi mo fa mi vamani?
5. Leswi na vito mi vabohiwa.

6. Mi faneriwa ntsena hi xihahati,
7. Mi hahlekiwa xi-Pilato bya Yesu,
8. Phela n'wina mi tswaleriwe nhlekulo,
9. Misava leyi a yi mi fanelanga,
10. Leswi na vito mi nga vabohiwa?

13. Mi faneriwa ntsena hi khotso ni timpecana,
14. Mi paniwa ximbhongolo byi byisiwa hi ximoko,
15. Mi dya ribyasi mi xeva hi nhloti,
16. Mi yimbelela mi wa mukapa,
17. Mi hanya bya swihloni ni vamangadyana.

18. Ma vona n'wina vabohiwa ...
19. Mina ndzi mubohiwa la ntshuxekeke,
20. La rilelaka ku haleriwa dyambu ni n'hweti,
21. La rilelaka ku tsemakanya ndzilekano,
22. Ndzilekano lowu ndzi sivelaka ku vutomi,
23. Nxumbarheko lowu wu ta ndzi dyuhata.

24. Eka n'wina varhandziwa ndzi ni hungu;
25. Ngopfu chavani loyi a kotaka ku boha moya,
26. Yena la fumbarheleke vutomi bya n'wina,
27. Tivani leswaku nxumbarheko wa nyama i xihukuva,
28. Hi to huma ndlwini hi nghena ndlwini.

29. Lumani meno mi tlakusa mintshiva,

30. Gwanyani mi tsetserha swa tintshava,
31. .Byarhani mano mi khubumeta lunya ra n'wina,
32. Swona hambi mo fa mi vamani?
33. Leswi na vito mi vabohiwa.

34. Lumani meno mi sihalala ximhandzi,
35. Mi nembuka mi nyeta swa vurimba;
36. N'wina mi swikombiso swa matimba ya mfumo,
37. Hakelo ya n'wina yi le marhumbyini ya misava,
38. Muxe eka n'wina i vito ra swidyondzi.

Eka xitlhokovetselo lexi Vantima va xanisiwa hi Valungu ku tlula mpimo. Mutsari u hlamusela ku xaniseka loku hi ndlela leyi:

1. Lumani meno mi yima ximhandzi,
2. Gwanyani mi ku tsetserhele bya xindzuvo,
3. Byarhani mano mi khubumeta lunya ra n'wina,
4. Swona hambi mo fa mi vamani?

Mitila ya 1 na 2 yi vula leswaku Vantima va fanele va tiyisela eka leswi va boheriwaka swona. Hileswaku va nga tshuki va cincile na siku na rin'we. A va khomisi sweswi va nga khomisa xiswona hi kona swa vona swi nga ta famba kahle. Ntila wa 3 na wona wa ha tiyisisa leswaku mona lowu va nga na wona a wu fanelanga wu voniwa hi van'wana vanhu kumbe Valungu lava va nga ku va xaniseni hi ku tshamela ku va hlongorisa hi le ndzhaku hileswi va nge va ta tlharihisa Vantima kutani va nga ha twisisi ni ku landzelela milawu ya vona leyo tika swonghasi. Ntila wa 4 wu kombisa leswaku valwelanchunxeko hambi vo dlayiwa a va nge pfuki va tweriwe vusiwana hikuva va le ku lweleni ka tiko. Vanhu lava va tshama va ri karhi va lwela tiko va tala ku fela enhoveni kumbe enyimpini hileswi khale a ku nga ri na ku vulavurisana hileswi Vantima a va

tsakela swona. Van'wana va vona va fela ekhotsweni. Mutsari u ya emahlweni a ku:

5. Mi faneriwa ntsena hi khotso ni timpecana,
6. Mi paniwa ximbhongo mi byisiwa hi ximoko,
7. Mi dya xibyasi mi xeve hi nhloti,
8. Mi yimbelela mi wa mukapa,
9. Mi hanya bya swihloni ni vamangadyana.

Ntila wa 5 wu paluxa ku va vabohiwa kumbe valwelanchunxeko va fanele ku khomiwa va ya pfaleriwa ejele nkarhi wun'wana na wun'wana. Loko va ri ekhotsweni va fanele va xanisiwa hi ku tirhisiwa swinene ku fana na timbhongolo leti ti tirhisiwaka ti nga wisi masiku hinkwawo. Loko va va ri karhi va tirhisiwa va va nga ri ku nyikiweni ka swakudya leswaku va ta kota ku hela matimba, va nga ha vi na nkanu yaku lwela tiko. Mitila ya 8 na 9 yi kombisa leswaku vona nkarhi hinkwawo loko va ri ekhotsweni va fanele va tsaka ntsena hi ku yimbelela kwale jele. Ku va va hanya bya "swihloni" na "vamangadyana" swi kombisa leswaku loko va vona maphorisa va fanele va tumbela ku kondza va hundza nakambe swa ha kombisa leswaku vabohiwa lava va fanele va hlonipha swinene lava va nga rhangwa va khomiwa va ya pfaleriwa ejele. Hi marito man'wana, lava i vaxolwe va vona, a va fanelanga ku va nyadza na siku na rin'we hikuva va nga tshuka va va dlayela kumbe ku va sungela kwale khotsweni hi mikumba na swin'wana leswi va swi tirhisaka ku dlaya kwale jele. Mutsari u hetelela xitlhokovetselo lexi hi ndlela leyi:

10. Lumani meno mi sihalala ximhandzi,
11. Mi nembuta mi nyeta bya vurimba,
12. N'wina mi swikombiso swa matimba ya mfumo,
13. Hakelo ya n'wina yi le marhumbyini ya misava,
14. Muxe eka n'wina i vito ra swidyondzi.

Mitila ya 10 na 11 ya ha tiyisisa leswaku vabohiwa lava va fanele va tiyisela ku yimela tiko va ri ekhotsweni ku kondza va hlula eka swilo swa misava hinkwayo. Hileswaku a va fanelanga ku pfumemelela Valungu leswaku va va yenga hi swo karhi hi xikongomelo xa leswaku va nga ha tshuki va ehleketile hi ku lwela tikonkulu raka vona ra Afrika. Ntila wa 12 wu kombisa leswaku ku va valwelatshunxeko ku ri vona lava va tshamaka va vekiwile tihlo hi mfumo. A wu lavi no twa leswaku vanhu lava va tshunxiwile hi ku va va tshamela ku lwisa mfumo wa vona. Hileswaku hambani vo fela ekhotsweni va ta ririwa hi Xikwembu na tiko hinkwaro hikokwalaho ka leswi va nga vona va ringeta ku tisa tshunxeko laha misaveni.

3.2.12 **Bofu** (1981:22)

1. Yena u velekiwile a nga voni,
2. Mahlo yakwe a ya ri swandleni swakwe,
3. A a ri munhu hikuva a fana na hina;
4. Kambe loko u n'wi languta a wu vona vukwembu,
5. A a hanya hi miehleketo emiehleketweni,

6. Hi masiku a va rhangela emahlweni,
7. A yisiwa ni lomu a a nga ku rahndzi;
8. A a nga hlamuli hambani ku n'unun'uta,
9. A landzelela a pfale nomo,
10. A khensa ntsena loko ri xa ri pela.

11. Yena a a hambanile na hina va vutivi,
12. A a tshama a tsakile hinkwawo masiku,
13. Nghohe yakwe a yi halata ntsena ntsako,
14. Ku n'wi nyika ximarha a swi fana na ku n'wi ha tilo,
15. Mahlo ya yena a ya ri ya lava va vonaka.

16. Siku rin'wana ra madambi;
17. Mahlo yakwe yo pfulekiyani
18. A vona tilo, a vona misava ...
19. A vona ni mabofu yo fana na yena,
20. Mbilu yakwe yi halahala xifuva.

21. Mhaka leyi yi tlhavile lavo tala,
22. Ngopfu lava a va n'wi rhangela,
23. Phela a va n'wi dyeleta loko a nga si vona,
24. A hundzukile xandla xo tundza hi xona,
25. Namuntlha u karhi ku pfuva ridaka ku pfuna lava nga voniki.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a xanisiwaka hi vanhu vo karhi, kambe yena a nga swi teki swi ri nchumu. Hileswaku eka yena a hi xihoxo ku va a xanisiwa swi nga ri enawini. Ku karhatiwa ka yena u ku teka hi moya wa kahle. Ku xanisiwa ka munhu loyi hi Valungu lava a va ta hi ku famba mutsari u ku hlamusela hi ndlela leyi:

1. Yena u velekiwe a nga voni,
2. Mahlo yakwe a ya ri swandleni swake,
3. A ri munhu hikuva a fana na hina,
4. Kambe loko u n'wi languta a wu vona vukwembu,
5. A a hanya hi miehleketo emiehleketweni.

Ntila wa 1 wu kombisa ku va Muntima loyi a velekiwe a ri hava vutivi. Ku pfumaleka ka vutivi hi swona leswi a swi endla leswaku Valungu va n'wi xanisa swinene, a hetelela hi ku fana swona a nga swi byeli munhu.

Mitila ya 2 na 3 yi kombisa leswaku hambileswi a ri na mahlo yo vona, a a tsoniwile vutlhari bya le miehleketweni tanihi van'wana.

Ntila wa 5 wu kombisa ku va munhu loyi a hanya hi miehleketo ya van'wana. Hileswaku u tsandzeka ku tiehleketelela yena n'wini. Hi swona leswi swi endlaka leswaku na loko a tshikeleriwa a nga swi tekeli enhlokweni.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

6. Hi masiku a va n'wi rhangela emahlweni,
7. A yisiwa ni lomu a a nga ku rhandzi;
8. A nga hlamuli kumbe ku n'unun'uta,
9. A landzelela a pfale nomo,
10. A khensa ntsena loko ri xa ri pela.

Mitila ya 6 na 7 yi kombisa ku va Muntima loyi a xanisiwa ni ku tshikeleriwa hi Mulungu ni ku va a ya hinkwako lomu Mulungu wa yena a rhandzaka leswaku a ya kona hi nkanu. Hileswaku hambu wa swi tsakela kumbe a nga swi tsakeli a boheka ku ya.

Ntila wa 8 wu paluxa leswaku hambiloko swi tika, a miyela a ku whi, a tlhela a tsandzeka na ku gungulanyana. Leswi swi tlhela swi kandzeriwa hi ku va a endla mitirho hinkwayo ya Mulungu a pfarile nomu. Muxanisiwa loyi o khensa ntsena loko ri xa ri tlhela ri pela, a ri karhi a hanya.

Mutsari u paluxa leswaku munhu loyi yena a tshama a tsakile swinene. Hileswaku a nga ri na xiphiso evuton'wini bya yena. Ku tsaka ka munhu loyi ku tikomba eka ndzimana leyi yi nga laha hansi:

11. Yena a hambanile na hina vavutivi,
12. A a tshama a tsakile hinkwawo masiku,
13. Nghohe yakwe a yi halata ntsena ntsako,
14. Ku n'wi nyika ximarha a swi fana na ku n'wi ha tilo,
15. Mahlo ya yena a ya ri ya lava va vonaka.

Mitila ya 11 na 12 yi kombisa ku va munhu loyi a nga fani na vanhu van'wana lava a va tivona va tlharihile hikuva yena a tshama a tshunxekile emoyeni wa yena. Hileswaku nkarhi wun'wana na wun'wana a tshama a tsakile. Ntsako wa yena wu humeseriwa erivaleni hi nghohe ya yena leyi yi tshamaka yi ri karhi yi halata ntsena ntsako.

Mitila ya 14 na 15 yi hlamusela leswaku yena a tlhela a tsaka ntsena loko Valungu va yena va n'wi nyika swakudya leswi a swi n'wi rivata leswaku u le ku xanisiweni hi tihanyi letikulu swinene hambileswi a ri na mahlo lama a ma pfumala vutivi byo hambanyisa leswo biha na leswo saseka.

Hi ku famba ka nkarhi munhu loyi u ve a sungula ku tlhariha ku fana na lava a va n'wi vona a phuntile , ku nga Valungu va yena. Valungu lava swi va hlundzukisile swinene loko se va vona a sungula ku tlhariha. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

21. Mhaka leyi yi tlhavile lavo tala,
22. Ngopfu lava a va n'wi rhangela,
23. Phela a va n'wi dyeleta loko a nga si vona,
24. A hundzukile xandla xo tundza hi xona,
25. Namuntlha u karhi ku pfuva ridaka ku pfuna lava va nga voniki.

Mitila ya 21 na 22 yi tiyisisa ku va ku pfuleka ka yena mahlo swi vavisile timbilu ta Valungu va yena hikuva a va nga swi ehleketanga leswaku a nga tshuka a va cincerile na siku na rin'we.

Mitila ya 23 na 24 yi vula leswaku hi nkarhi lowu a nga si vona na ku tiva swa misava, a n'wi tirhisa hi tihanyi va tlhela va nga n'wi nyiki nchumu handle ka swakudya ntsena. Hileswaku ntirhonkulu wa Muntima loyi a ku ri ku fumisa Valungu lava hi nyuku wa yena. Se namuntlha hi vona muxanisiwa a tlharihile swinene, a kota no kombisa van'wana lava ndlela ya vutomi byo antswa a va nga

yi voni. Hikokwalaho ka leswi va tolo va nge “*Muhlotti wa tinyarhi ti vuya hi yena*”.
Hileswaku se swilo a swi cincile swinene.

3.2.13 **Vutivi byi borise miehleketo** (1981:5)

1. N’wina swidyondzeki swa rikwerhu;
2. Swidzidzi leswi tilan’weke mindzhombho aya dyondzo;
3. Vana va ku tswaleriwa lunya ra swa misava,
4. N’wina swivuluvulu swa miehleketo ya munhu,
5. Tinhloko ta n’wina i swilemu swa mbewu ya rivengo.

6. Hi leswi swifamona swa tinhlanga ta xi-Araba,
7. Swi pfimbile yinhloko hi mungu wa Yuropa,
8. Swi dyondzisiwile ni ku tshinyeta ximbyana,
9. Swi thwaserile ku vondzoka xikaka-swona,
10. Sweswi swi hanya swi nga ri nchumu.

11. Hi lava mathwasana ya Churchill na karl Max,
12. Ririmi ra Afrika swi kandzerile,
13. Swi dyondzisiwe ku honyahonya hi makwanga,
14. Swi dyondzisiwe ku rhangisa makhwiri eka hinkwaswo,
15. Va rivele ku swi tsema tindleve swa ha ri mavondlo,
16. Leswo ntima na timbilu leswi ...
17. Swi rivele vunene ni musa wa Maswisa.

18. Xinkhenso xa swona i mbanga,
19. Dyondzo yi pfukurile rivengo ra swona,
20. Yi lota meno ya vukari bya vuhedeni,
21. Chaka na Dingana – tihosi,
22. Xonho xa n’wina i ku pfumala dyondzo.

Mutsari u vilerisiwa hi ku fika ka Valungu laha tikweni. Valungu va fikile va tekela Vantima tiko ra vona va tlhela va va xanisa swinene. Swilo leswi hinkwaswo va swi endla hikokwalaho ka ku va vona va dyondzekile. Dyondzo leyi hi yona leyi yi endleke leswaku va kota ku vutlela Vantima tiko ra vona va tlhela va tekela na swifuwo swa vona hi ku va tirhisela dyondzo leyi na swin'wana leswi va nga ta na swona laha Afrika. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

1. N'wina swidyondzeki swa rikwerhu,
2. Swidzidzi leswi tilan'weleke mindzhombho ya dyondzo,
3. Vana va ku tswaleriwa lunya ra swa misava,
4. N'wina swivuluvulu swa miehleketo ya munhu,
5. Tinhloko ta n'wina i swilemu swa mbewu ya rivengo.

Mitila ya 1 na 2 yi hlamusela ku va Vantima va tikeriwa hi ku dyondza. Hileswaku loko va lava ku dyondza va fanele va lehisa mbilu leswaku va ta kota ku humelela etidyondzweni ta vona. Dyondzo leyi hi yona yi endlaka leswaku va xaniseka evuton'wini bya vona.

Ntila wa 3 wu kombisa ku va Valungu va nga lulamanga. Hileswaku hi vona lava va xanisaka Vantima nkarhi hinkwawo.

Hi ntila wa 4 mutsari u kombisa leswaku Valungu hi vona lava va lawulaka miehleketo ya Vantima. Nkarhi hinkwawo va lava leswaku Vantima va endla leswi vona va lavaka swona.

Ntila wa 5 na wona wa ha tshikelela ku va Valungu ku ri vona lava va nga borisa miehleketo ya Vantima na ku tlhela va endla leswaku Vantima hi voxo va nga ha twanani, va tshamela ku holova nkarhi hinkwawo.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

11. Hi lawa mathwasana ya Churchill na Karl Max,
12. Ririmi ra Afrika swi kandzerile,
13. Swi dyondzisiwe ku honyahonya hi makwanga,
14. Swi dyondzisiwe ku rhangisa makhwiri eka hinkwaswo,
15. Swi dyondzisiwe ku bindzula hi makwavo.

Endzhaku ko dyondza Valungu va tile laha Afrika-Dzonga. Loko va fika va fikile va cinca ndhavuko wa Vantima. Ku va “ririmi ra Afrika ri kandzeriwa” swi vula ku va na rona va ri cincile, va sindzisa Vantima ku vulavula leri ra vona ntsena.

Xivulavulelo xa “ku honyahonya hi makwanga” xi vula ku phanga kumbe ku tekela van’wana swa vona handle ka mpfumelelo. Leswi swi kombisa leswaku ku fika ka Valungu laha Afrika va fikile va tekela Vantima swa vona va tlhela va va tshikelela hi milawu ya vona leyo tika swinene.

Ntila wa 14 wu vula leswaku Valungu hi vona lava a va rhangela eka hinkwaswo. Vantima vona a vo tirha ku landzelela hi le ndzhaku hambiloko va nga swi lavi.

Ntila wa 15 wu vula leswaku ku va Valungu va fuma, a va fanele ku tirhisa Vantima hi tihanyi, va tlhela va nga va hakeli nchumu.

Mutsari u ya emahlweni a ku:

16. Xikhenso xa swona i mbanga,
17. Dyondzo yi pfukurile rivengo ra swona,
18. Yi lota meno ya vukari bya vuhedeni,
19. Chaka na Dingana – tihosi,
20. Xonho xa n’wina i ku pfumala dyondzo.

Mitila ya 11, 12, na 13 yi kombisa ndlela leyi dyondzo yi nga onha hi yona tiko ra Afrika-Dzonga.

Kasi mitila ya 13 na 14 yi kombisa ku va mutsari a tsundzuka mahanyelo yo lulama ya tihosi ta khale. Hileswaku hi vona lava a va fuma kahle ni ku fambisa Vantima hi ndlela yo lulama. Mafumelo kumbe mafambiselo ya Chaka na Dingana ya lahliwile, hileswaku a ya ha landzeleriwi laha tikweni. Dyondzo yi hundzule hinkwaswo, lexi xi nga sala i ku kayakayisa Vantima hikokwalao ka ku kumiwa va nga dyondzanga.

3.2.14 **Tinyenyana** (1981:33)

1. Xana swinyenyana ni swiharhi swi na wo makaya?
2. Mindzilekano ni migodi ya nsuku?
3. Va ka hina swa vavisa ...
4. Ku vona nyenyana yi vembavemba empfhukeni,
5. Ku yi vona yi tlula mindzilekano yi pfumala ni mutshinyi.

6. Swi ndzi hlambisa mbilu vavanuna,
7. Ku vona xindzingiri ni tuva,
8. Swi tshama swin'we swi pfumala varhangeri.
9. A swi naveri loko swi languta vanhu?
10. Loko swi vona Mutsonga, Muvenda ni Muxhosa va hambanile?
11. Swa hembra swa navela.

12. U kwihi muhlayisi wa nawu a swi hangalasa!
13. Leswi nkarhi wa ndzimo wu fikile,
14. Kambe swa ha yenga hi jakatsu ra vulolo,
15. Swi pfumelele hi mani ku khoma nhlengeletano ya xihundla?
16. Swi lava ku hi onhela swilo leswi.

17. Swivumbiwa leswo hlomula mbilu,
18. Loko ngi swi ni varhangeri,

19. Matiko ya swona ni mindzilekano,
20. A swi ta tiva vubihi bya ku tshama swin'we,
21. Swi tiva ku tidzunisa hi leswi swi nga swona.

Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi ntwanano lowu tinyenyana ti nga na wona. Ntwanano lowu wu tlhela wu kandzeriwa hi tshunxeko, nhlango na ku rhula loku ku nga tona, loku ku pfumalekaka evanhwini. Leswi hi swona leswi swi endlaka leswaku mutsari a tikuma a ri karhi a hlamala na ku tivutisa swivutiso swo pfumala tinhlamulo. Mutsari u sungula xitlhokovetselo xa yena hi ndlela leyi:

1. Xana tinyenyana ni swiharhi swi ni wo makaya?
2. Mindzilekano ni migodi ya nsuku?
3. Vaka hina swa vavisa ...
4. Ku vona nyenyana yi vembavemba empfhukeni,
5. Ku yi vona yi tlula mindzilekano yi pfumala ni mutshinyi.

Eka ntila wa 1 mutsari u hlamarisiwa hi ku va tinyenyana na swiharhi swi tikomba swi nga ri na laha swi tshamaka kona. Hileswaku a swi fumiwi hi munhu, swo tilawula swona hi swoxe.

Ntila wa 2 wu paluxa ku va tinyenyana ti ri hava mindzilekano, leswi swi pfumalekaka evanhiwini. Hileswaku vanhu swa va tikela swinene hikuva kuna laha va nga fanelangiki ku ya kumbe ku nghena hikokwalaho ka mindzilekano leyi va nga vakeriwa hi Valungu.

Mitila ya 4 na 5 yi kombisa ku va tinyenyana ti ya hinkwako lomu ti ku lavaka handle ko siveriwa hi munhu kumbe nchumu wo karhi. Hileswaku ta tilawula.

Mutsari u ya emahlweni a kombisa ku hlundzuka ka yena hi ndlela leyi:

6. Swi ndzi hlambisa mbilu vavanuna,

7. Ku vona xindzingiri ni tuva,
8. Swi tshama swin'we swi pfumala varhangeri,
9. A swi naveri loko swi languta vanhu,
10. Loko swi vona Mutsonga, Muvhenda ni Muxhoza va hambanile?
11. Swa hemba swa navela.

Mutsari wa ha yisa ku vilela ka yena hi rirhandzu na tshunxeko lowu swinyenyana na swiharhi swi nga na wona. Ntila wa 8 wa ha tshikelela ku va swi nga lawuriwi hi munhu. Hileswaku swi endla leswi swi lavaka swona hi nkarhi wa swona.

Mitila ya 9, 10 na 11 yi kombisa ku pfumaleka ka ntwanano exikarhi ka Vantima. Leswi swi tiokomba hi ku va va tsandzeka ku tshama swin'we va bula ta misava leswaku va ta kota ku hanya vutomi lebyinene masiku hinkwawo.

3.2.15 **Xihuhuri** (1981:39)

1. Masungulo ni rifu ra xona i xihundla,
2. Xihundla xi fihleriweke mahlo ya tintlhari,
3. Xihuhuri, harinyana leyi xurheke lunya,
4. Sirha ra xona i vutomi bya xona,
5. Xi kona ni le ndzeni ka vanhu.

6. Ndzi vonile xi rhurhumerisa lwandle;
7. Ndzi xi vona xi cinacinisa mirhi,
8. Ndzi xi vonile xi tlalamba henhla ka minhlana ya tintshava
9. Ndzi vona tilo ri kavavanga, mapapa ya thawuza,
10. Ndzi xi vonile xi hahlula ni mindyangu ya vanhu.

11. Xihuhuri xi hunga ehandle ni le ndzeni,
12. Xi tlhantlha xi songa xi vuyetela,

13. Xi dzahisa vumunhu mhangi,
14. Xi byi omerisa mihuhudyana,
15. Xi ba ncomana byi chongola.

16. Seswi xikwekwetsu xi pepetseka ni lwandle,
17. Xi tshikile ndlela ya xona ya xikongomo,
18. Mutluti u helele hi ntamu,
19. Xi mbeyambeyana ni maribye,
20. Xi nga yimisiwa ntsena hi mutluti lonkulu.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa leswaku munhu na yena wa swi kota ku hlundzuka, a hetelela hi ku endla swo biha hi nkarho wolowo. Ku hlundzuka loku u ku endla hi ku hatlisa. Leswi hi swona leswi swi endlaka leswaku maendlelo ya yena ya fananisiwa na ya xihuhuri. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

5. Xi kona ni le ndzeni ka vanhu.

Laha mutsari u hlamusela leswaku xihuhurhi na xona xa onha laha xi taka hi kona. Xa swi kota ku hahlula tindlu ta vanhu na misinya leyi va yi byaleke leswaku yi ta va mindzhuti yo tumbela eka yona loko ku hisa. Na yena munhu u onha ku fana na xona loko a hlundzukile naswona ku onha loku ku humelela hi ku copeta ka tihlo lavan'wana va nga ehleketanga nchumu. Mutsari ya emahlweni a ku:

6. Ndzi vonile xi rhurhumerisa lwandle;
7. Ndzi xi vone xi cinacinisa mirhi,

Ku va xihuhurhi xi “rhurhumerisa lwandle” na ku cinacinisa mirhi”, swi kombisa matimba lama munhu a nga na wona loko a hlundzukile swinene. Hileswaku u va

a nga ha lawuleki. Hi nkarhi wolowo, u va a ri karhi a endla ku rhandza ka yena tanihi hi xona.

Mutsari u ya emahlweni a kombisa matimba na ku tsaka ka munhu loko a hlundzukile hi ndlela leyi:

8. Ndzi xi vone xi tlalamba henhla ka minhlana ya tintshava,
9. Ndzi vona tilo ri kavanga, mapapa ya thawuza,
10. Ndzi xi vonile xi hahlula ni mindyangu ya vanhu.

Mitila ya 8 na 9 yi kombisa ku va munhu a nga tsandzeki ku endla swo karhi, swo biha loko a hlundzukile. Ku va “tilo ri kavanga” ivi “mapapa ya thawuza”, swi kombisa leswaku laha munhu loyi a hundzaka kona ku sala ku onhakile swinene. Ku onha loku ku tlhela ku tikomba eka ntila wa 6, laha hi vonaka munhu loyi a tlhela a “hahlula ni mindyangu ya vanhu” laha a taka hi kona. Hinkwaswo leswi swi boxiweke swi kombisa ku va munhu loyi a ri na matimba ku tlula swivumbiwa hinkwaswo swa laha misaveni.

3.2.16 **Nyoka** (1981:17-18)

1. Yi godyile yi siya,
2. Yi timile ntsena torah ra vuxungu,
3. Matino ya yona a ma dzadzamela-
4. Vuxungu byi phomaphoma bya rihlakahla;
5. Sweswi yi xurhisile ku navela ka yona.

6. Yi godyile yi famba yi nga tilawulanga,
7. Swoswo, xirhendze ni vuvendze yi siyile;
8. Mbanga i ya laha vutomi byi humeke hi kona ntsena;

9. A yi kumangan ni nkarhi wa ku yevula;
10. U ri yini Yena loko a langutisa?

11. Loko a vona nyoka yi kokova yi godya?
12. Loko yi hingakanya tindlela yi tumbela?
13. Loko yi luka makungu yi kungeta mno?
14. U yi nyikela yini swimatana swa vuloyi?
15. Xihadyana lexi tsemaka nhlana xi susa misisi?

16. Yi godya yi nambutela hi ririmi ra vuloyi,
17. Yi tluriwa ntsena hi mativula ya Adamu na Evha;
18. Xona xi dlayela ku timula langavi ra vupfumeri bya vuhedeni,
19. Xi dlayela xuma, vito ni xinghanyiso;
20. Vuxungu bya xona a byi tlhaveleriwi vuxungu.

21. Xi godya makwavo ni n'wana,
22. Xaka ra xona i ribye ro hatima;
23. Xi ngungumela xi tirha ntirho,
24. A xi yi tsundzuki nsimu ya ngati;
25. Xi luma bya kondlo – "Sisi!"

26. Mbilu ya xona yi faza vuxungu bya ntima,
27. Xi luma xi tshutela vuxungu bya ntima engatini ya ntima;
28. Xi pfuka xi tshandza xi pfuna ku ongola;
29. Ripfalo ri xi hima, xi khoma xi tshikelela;
30. Xikarhi ka vanhu mabulo ku sungula xona.

31. Xi godyile xi siya;
32. Xi dyondzihisile na vumunhu leswi xi nga tani;

33. Loko a lo xi fambisa hi nhloko ri nga ri khwiri;
34. A xi vonaki xi fana ni byanyi;
35. Xi faye nhloko u phyandlasa

36. Xi byeeleni va le hansi,
37. Mi nga vi rivala ku n'wi tivisa na Yena,
38. Kumbe Gwambe na Dzavana;
39. Chaka, Nghunghunyana na Mhlava wa tolo,
40. A va ta funungula buwa va xi rhukana.

Eka xitlhokovetselo lexi mutsari u kombisa mahanyelo ya munhu woka a nga lulamanga. Munhu loyi u hanya tanihi nyoka leyi hanyaka hi ku tumbelela yi luma vanhu. Hileswaku munhu loyi u luma a tlhela a pfurhetela ku fana na kondlo. Mutsari u hlamusela mhaka leyi hi ndlela leyi:

11. Loko a vona nyoka yi kokova yi godya?
12. Loko yi hingakanya tindlela yi tumbelela?
13. Loko yi luka makungu yi kungeta mano?
14. U yi nyikele yini swimatana swa vuloyi?
15. Xihadyana lexi tsemaka nhlana xi susa misisi?

Laha henhla mutsari u hlamusela vutlhari lebyi munhu wa mahanyelo yo biha a nga na byona. Vutlhari lebyi i bya ku va a kota ku xenga ni ku xanisa maxaka ya yena.

Mitila ya 11, 12 na 13 yi kombisa ku va munhu loyi a tlharihile ni ku va na nsele na mona wa vuloyi.

Mutsari u ya emahlweni a paluxa vumunhu bya munhu loyi loko a ku:

21. Xi godya makwavo ni n'wana,

22. Xaka ra xona i ribye ro hatima;
23. Xi ngungumela xi tirha ntirho,
24. A xi yi tsundzuki nsimu ya ngati,
25. Xi luma bya kondlo – “sisi!”

Ntila wa 21 wu kombisa ku va munhu loyi, vubihi lebyi a byi endlela na maxaka ya yena hi ku angarhela. Hileswaku a nga tirhisi xin'wana manana na siku na rin'we. Ku pfumaleka vuxaka eka yena ku kombisiwa hi ku va “xaka ra yena ku ri ribye ro hatima.” Hileswaku munhu loyi xaka ra yena a ku ri mali ntsena. Hi marito man'wana, hi nga vula leswaku munhu loyi a a tsakela swinene mali. Ntila wa 23 wu hlamusela leswaku munhu loyi mitirho ya yena u yi tirhela emunyamini a nga voniwi hi munhu.

Hi nkarhi wolowo u va a rivele leswaku leswi a swi endlaka eka vanhu swo biha siku rin'wana swi nga vuya hi yena.

Ntila wa 25 wu kombisa ku va munhu loyi a tiendla lowo lulama evanhwini kasi wo hamba u na mahanyelo yo biha.

NDZIMA YA 4

4.1 NKATSAKANYO WO ANGARHELA DYONDZO LEYI

4.1.1 Manghenelo

Dyondzo leyi a yi ri yaku xopaxopa vutlhovetseri bya mphofulo eka matsalwa ya Magaisa ya *Mihloti* (1981) na *Xikolokolo nguvu ya Pitori* (1987).

4.1.2 Nkatsakanyo

Eka ndzima ya 1 mulavisisi u hlamuserile hi vuxokoxoko manghenelo, xikongomelo, xitatimende xa xiphiso, nsusumeto, maendlelo lama ma katsaka nxopaxopo wa matsalwa, xikopu xa ndzavisiso, tinhlamuselo ta matheme ya nkoka lama ma tirhisiweke eka ndzavisiso lowu ku katsa na mitirho yo yelana na ku fana na dyondzo leyi, leyi endliweke hi valavisisi vo hambanahambana eka vutlhokovetseri

Ndzima ya 2 yi hlamusela hi vuxokoxoko mikongomelo ya switlhokovetselo swa mbilelo eka matsalwa ya Magaisa hamambirhi. Eka switlhokovetselo leswi ku hlamuseriwile ku ri karhi ku nyikiwa na swikombiso swa risiva.

Eka ndzima ya 3 hilaha ku nga kaneriwa hi ku koxometa vutlhokovetseri bya mbilelo eka matsalwa lama ma nga hlawuleriwa ku xopaxopiwa. Eka swin'wana switlhokovetselo a ku pfa ku hlamuseriwa swin'wana swa swigaririmi kumbe swikhavisaririmi ku katsa na marito yo tika lama ma nga tirhisiwa ku paluxa hungu hi ndlela yo gega kumbe yo ka yi nga kongomi.

Eka ndzima ya 4 hilaha ku nga nyikiwa nkatsakanyo wo angarhela dyondzo leyi ku katsa na swibumabumelo leswi mulavisisi a rhandzaka leswaku vanhu va swi landzelela, leswaku va ta kota ku hanya kahle laha misaveni handle ka ntshikelelo.

4.1.3 Swibumabumelo

Mulavisisi u bumabumela leswaku vanhu, ngopfu vantshwa va fanele ku tshama va ri karhi va hlaya matsalwa ya vutlhokovetseri hi xikongomelo xa leswaku va ta kota ku kuma leswi vatsari va tsundzuxaka hi swona swa vutomi.

Mulavisisi u bumabumela swinene leswaku vanhu kumbe vahlayi va fanele va nga pfumeli ku tekeriwa kumbe ku dyeletywa swa vona hi vanhu ntsena kumbe hambani a ri mani kumbe mani.

Ndzavisiso lowu wu bumabumela leswaku vana va fanele ku vona leswaku rixaka ra ka Ntimeni a ra ha weli eka xiphiso xo dyeletywa.

Xibumabumelo xin'wana i xa leswaku vutlhokovetseri lebyi byo phofula byi fanele byi dyondzisiwa lomu swikolweni ku endlela ku dyondzisa vana hi nkoka wa ku tirhela rixaka na ku alela swiheli swa va ka Ntimeni ku ya emahlweni swi va onhela no va xavisa.

8. TIBUKU LETI TIRHISIWEKE

- Abrams, M.H. (1993): *A Glossary of Literary Terms*. Japan: Renehart and Sounders.
- Baterson, F.W. (1950): *English Poetry: A Critical Introduction*. Longman: London.
- Crystal, D. ((1992): *A Dictionary of Phonetics and Linguistics*. USA: Basil Blackwell Publishers.
- Gray, M. (1984): *A Dictionary of Literary Terms*. Honkong: York Press, Longman Group.
- Hariss, T.L. na
Hodges (1995): *The Literary Dictionary: The Vocabulary of Reading and Writing*. USA: Internationa Reading Association, Inc.
- Madalane, J. (2001): *Mpimanyiso wa Vutlhokovetseri bya J.T. Manganyi, V.A. Mudau na M.T. Nkhwaxu*. Unpublished M.A. Dissertation. University of Limpopo: Turfloop Campus.
- Malungana, S.J. (1994): *Vuphati: Praise Poetry in Xitsonga*. Unpublished M.A. Dissertation.

- Marivate, C.T.D. (1983): *Mpambulwa wa Switlhokovetselo*. J.L. Van Schaik: Pretoria.
- Milubi, N.A. (1988): *Aspects of Venda Poetry*. Unpublished M.A. Dissertation. University of Limpopo: Turfloop Campus.
- Mogale, N.S. (1993): *Mamagubos's Protest Poetry and Its Influence*. Unpublished M.A. Dissertation. University of Limpopo: Turfloop Campus.
- Mona, M.J. (1997): *Teaching of Xitsonga Poetry to Secondary School Learners in Mhala, Mpumalanga Province with Special Reference to a Sample of the Poems from the Anthologies of Masebenza B.J., Chauke S.P. and Magaisa M.J.* Unpublished M.A. Dissertation. University of Limpopo: Turfloop Campus.
- Msimang, C.T. (1986): *Folktale Influence on the Zulu Novel*. Goodwood, Cape: Acacia, Natinal Book Printers.
- Mushwana, S.E. na
- Ndlovu, M.M. (1988): *Ririmi ra Manana*, Ntanga 10. Pietermaritzberg: Shutter and Shooter.
- Mushwana, S.E.
- na Ndlovu, M.M. (1995): *Ririmi ra Manana*, Ntanga 9. Pietermaritzberg:

Shutter and Shooter.

- Newman, W.L. (1997): *Social Research Methods Qualitative Approach*, University of Winconsion.White Water.
- Nkuzana, K.J. (1988): *A Critical Evaluation of the Poetry of E.P. Ndhambi and W.Z. Nkondo*.Unpublished M.A. Dissertation. University of South Africa: Pretoria.
- Nxumalo, J. (2000): *Nxopaxopo wa Vutlhokovetseri bya M.J. Magaisa*. Unpublished M.A. Dissertation. University of Limpopo: Turfloop Campus.
- Peck, J. na
Coyle, M. (1986): *Literary Terms and Cryticism*. London: Macmillan Publishers.
- Pretorius, W.J. (1989): *Aspects of Northern Sotho Poetry*. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Reeves, J. (1956): *The Critical Sense: Practical Criticism of Prose and Poetry*. Heineman Educational Press: London.
- Risenga, D.J. (1995): *Comparative Study of Satire and Humour as Communicative strategies in the poems of Four Tsonga Poets*. Unpublished M.A. Dissertation. Pretoria: Unisa.
- Shabangu, I.S. na
Masinge, R. (1986): *Nyeleti ya Mahlahle*. Giyani: Lingua Franca Publishers.